



BARCELONA SOTA LES BOMBES

AUTORA	Marta Marzo i Ramírez
CURS	2n de Batxillerat
DATA D'ENTREGA	4 de novembre del 2010
TUTOR DEL TREBALL	Jordi Castellví
NOM DEL CENTRE	Institut Castellbisbal
LOCALITAT	Castellbisbal

ÍNDEX DE CONTINGUTS

1	INTRODUCCIÓ I OBJECTIU	5
2	METODOLOGIA DE TREBALL.....	6
3	CONTEXT HISTÒRIC.....	7
4	ATACS AERIS	11
4.1	Barcelona, la primera ciutat oberta bombardejada.....	12
4.2	Primers atacs	13
4.3	Els bombardejos de l'any 1938	14
4.4	Conseqüències.....	15
4.5	Les dades dels bombardejos	16
4.6	Responsabilitats	16
5	REACCIÓ I MOBILITZACIÓ: CONSTRUCCIÓ DELS REFUGIS.....	18
5.1	La resposta de les institucions	19
5.2	Tipus de refugis i altres aixoplucs	21
5.3	Normativa dels refugis	24
5.4	Organització i responsabilitats	24
5.5	Qui se'n va fer càrrec de la construcció dels refugis?	25
5.6	Personal i institucions adscrites en la construcció de refugis	27
5.7	Junta de Defensa Passiva de Catalunya (JDPC).....	27
5.8	El comportament de la població	29
5.9	La crisi del 1938	30
5.10	Seguretat dels refugis	31
6	TREBALL DE CAMP	32
6.1	Entrevista 1	33
6.2	Entrevista 2	36
6.3	El refugi 307	38
6.3.1	Introducció	38
6.3.2	Visita al refugi 307	39
6.3.3	Fotografies	43
7	CAPÍTOLS COMPLEMENTARIS.....	45
7.1	Mitjans de comunicació	46
7.2	Reaccions de l'estranger	47
7.3	Propaganda.....	49
7.4	Patrimoni històric i cultural.....	57
8	CONCLUSIÓ.....	59
9	BIBLIOGRAFIA	61

ÍNDEX D'IL·LUSTRACIONS

Il·lustració 1. El bàndol franquista deixa caure una bomba a la ciutat comtal.....	12
Il·lustració 2. Dues de les fotografies més famoses de la guerra civil on es pot veure un dels bombardeigs del 17 de març del 1938.....	15
Il·lustració 3. Els veïns de Poblenou marxen després que una bomba hagi destruït casa seva.....	15
Il·lustració 4. Edificis destruïts després d'un bombardeig.....	16
Il·lustració 5. Algunes de les víctimes de la guerra civil.....	16
Il·lustració 6. Telegrama de Franco informant que no vol que es bombardegi més.....	17
Il·lustració 7. Telegrama de Mussolini amb l'ordre de bombardejar Barcelona el mes de març del 1938.....	17
Il·lustració 8. Instruccions de la defensa passiva per a la construcció dels refugis antiaeris.....	21
Il·lustració 9. Instruccions de la defensa passiva sobre la sanitat de la guerra.....	21
Il·lustració 10. Els veïns del barri de Poblenou construeixen un refugi.....	26
Il·lustració 11. La població cava un forat sota terra per construir el refugi.....	26
Il·lustració 12. La Creu Roja evacua els ferits i rescata les víctimes després d'un bombardeig a Barcelona.....	27
Il·lustració 13. Dibuxos dels nens que van patir la guerra civil.....	30
Il·lustració 14. Foto amb en Marc Jobani a l'entrada del refugi 307.....	39
Il·lustració 15. Plànol del refugi 307.....	40
Il·lustració 16. Agustí Centelles.....	46
Il·lustració 17. Fotografies d'Agustí Centelles de la Guerra Civil.....	47
Il·lustració 18. Cartells de la campanya dels pro-refugiats i dels bombardejos.....	49
Il·lustració 19. Imatge de la portada de LA VANGUARDIA informant de l'inici de la guerra civil espanyola.....	50
Il·lustració 20. Imatge de la primera portada del diari ABC un cop havia començat la Guerra Civil Espanyola.....	51
Il·lustració 21. Imatge de la portada de LA VANGUARDIA informant dels bombardejos dels dies 16, 17 i 18 de març del 1938.....	52
Il·lustració 22. El diari ABC no se'n fa ressò dels bombardejos soferts a Barcelona els dies 16, 17 i 18 de març del 1938.....	53
Il·lustració 23. Imatge de la portada de LA VANGUARDIA informant del final de la Guerra Civil Espanyola.....	54
Il·lustració 24. Imatge de la portada del diari ABC informant del final de la Guerra Civil.....	55

1 INTRODUCCIÓ I OBJECTIU

El Treball de Recerca desenvolupat a continuació tracta sobre els bombardejos que va patir la ciutat de Barcelona durant la Guerra Civil, la posterior reacció de la població de la rereguarda i la mobilització d'aquesta en construir els refugis antiaeris.

El Treball està estructurat en cinc parts. Primer hi ha un breu context històric sobre la Guerra Civil en general, on s'hi troben els bàndols que es van formar, les fases en que es pot dividir la guerra, les batalles que van succeir no tan sols a Catalunya sinó a la resta d'Espanya i altra informació addicional referent a la guerra.

A continuació, està desenvolupada la primera de les dues parts importants del treball: els efectes dels atacs aeris a la ciutat de Barcelona. Hi ha informació sobre els primers atacs aeris, sobre els bombardejos dels dies setze, disset i divuit de març el 1938 i sobre les posteriors conseqüències i responsabilitats. Tot aquest apartat gira al voltant d'intentar respondre la següent pregunta: **Per què Barcelona va ser la primera gran ciutat oberta en ser bombardejada massivament?**

Després està desenvolupada la part que configura l'eix central del treball: la construcció dels refugis antiaeris a la ciutat de Barcelona. Proporciona informació sobre la reacció per part de les institucions i de la població civil, com es va dur a terme la construcció de refugis i qui la va dur a terme, quants tipus de refugis existien i altra informació. Aquest capítol intenta respondre la pregunta següent: **Quina va ser la resposta de la població civil envers els atacs aeris?**

En les següents pàgines hi ha el treball de camp que he realitzat. Està compostat per la visita al refugi 307, que és un refugi antiaeri de la Guerra Civil que es troba a Barcelona i per dues entrevistes, una a una dona que va ser testimoni dels refugis de la guerra civil i una altra a un home que va participar en la guerra a favor dels "rojos". Aquesta última entrevista no té una relació directa amb el tema del treball però aporta vivències d'un dels fronts de batalla de la Guerra Civil.

Per finalitzar el treball i abans de la conclusió, hi ha dos capítols complementaris que ajuden a comprendre millor el tema tractat. Un tracta sobre els mitjans de comunicació de l'època i la propagada que es feia servir, i l'altre, sobre el patrimoni cultural i històric dels refugis i sobre el present de la guerra.

L'objectiu d'aquest treball és aprofundir sobre un tema que, encara que fa poc temps que ha succeït, ha estat molt difícil accedir a la informació i fa relativament pocs anys que se'n comença a parlar amb més llibertat. A més, també pretenc intentar donar resposta a les dues preguntes plantejades anteriorment i que configuren les dues parts més importants del treball.

Per finalitzar amb la introducció, espero que al final d'aquest treball hagin pogut quedar respostes les dues preguntes plantejades anteriorment i moltes d'altres més concretes que configuren la resta del treball.

2 METODOLOGIA DE TREBALL

Per a dur a terme aquest treball, he hagut d'investigar i consultar diverses fonts. He consultat llibres sobre els bombardejos i els refugis de Catalunya i especialment de Barcelona, he realitzat dues entrevistes a testimonis de la guerra, he anat a visitar el refugi 307, he vist els documentals de Mirant el Cel i un altre sobre el refugi 307 i he estat a la Universitat Autònoma de Barcelona gràcies al programa ARGÓ, he visitat diferents pàgines web referents als temes de la guerra civil, dels bombardejos i dels refugis antiaeris, i per últim, he pogut veure què és el que deien els diaris referents de l'època tan pel que fa al bàndol d'esquerres com el de dretes.

A continuació hi ha una petita explicació de com he dut a terme la selecció de la informació. En primer lloc, he elaborat un índex amb totes aquelles qüestions que m'agradaria que quedessin resoltes un cop hagués finalitzat el treball. Després m'he informat sobre el tema de la Guerra Civil Espanyola en general per a poder-me situar en el context i poder entendre tota la informació que posteriorment havia de recollir. Un cop m'he assabentat del context general, he començat a buscar tota aquella informació que em pogués ser útil per a poder respondre totes aquelles preguntes que havia plantejat a l'índex inicial. Un cop he tingut tot el que creia que podia ser necessari, he començat a llegir (en el cas dels llibres, revistes, diaris...), veure (en el cas dels documents, o la visita al refugi), o escoltar el que em deien (en el cas de les entrevistes i de la visita al refugi 307). Quan ja he recopilat tota la informació, la he anat estructurant segons l'índex que havia fet inicialment i he anat modificant alguns aspectes i alguns apartats tot rebutjant aquella informació que no creia necessària o que no hi tenia cabuda per l'objectiu que m'he marcat. Aleshores, ja he tingut la informació classificada i l'he ordenat i estructurat per a poder fer una bona redacció i així poder acabar el meu treball de recerca.

3 CONTEXT HISTÒRIC

Primer de tot cal saber que quan parlem de la guerra civil, parlem d'una guerra total, d'una guerra que no distingeix entre front i rereguarda, que no distingeix entre víctimes militars i civils, que subordina tota lògica homicida al resultat final: la victòria.

La Guerra Civil espanyola (17 de juliol de 1936 - 1 d'abril de 1939) va ser un conflicte bèl·lic que va enfrontar el govern de la Segona República Espanyola, que tenia el suport de les organitzacions d'esquerres, contra una part de l'Exèrcit i de les organitzacions de dretes. Va ser un fet històric decisiu de l'Espanya del segle XX ja que el cop d'estat i la posterior guerra civil van representar la culminació de totes les contradiccions socials, polítiques i ideològiques que s'havien generat a la societat en el transcurs dels anys anteriors.

La guerra es va iniciar amb una aixecament militar el 17 de juliol de 1936 a la guarnició de Melilla, que l'endemà es va estendre arreu de l'Estat. El president Santiago Casares va ser substituït per José Giral, qui va ordenar el repartiment d'armament entre la població civil, facilitant la derrota dels insurrectes als principals nuclis industrials, Madrid i les capitals mediterrànies, però el fracàs de la revolta va donar pas a una guerra llarga i sagnant.

Les tropes de l'exèrcit africà van travessar l'estret de Gibraltar i es van unir a les del general Queipo de Llano a Sevilla, i a la vegada, el seu ràpid avanç els va permetre contactar amb l'exèrcit del Nord, comandat pel general Mola. Durant el 1937 la guerra es va lliurar en tres fronts: l'intent franquista de conquerir Madrid i el nord industrial, mentre els republicans intentaven infructuosament dominar les principals ciutats de l'Aragó.

El general Francisco Franco va llançar una ofensiva en el front d'Aragó el maig de 1938 per arribar al Mediterrani i dividir el territori dominat pels republicans, objectiu assolit amb la ocupació de Vinaròs el mes d'abril. La reacció republicana va ser una ofensiva sobre la línia de l'Ebre, que va significar la campanya més llarga i sagnant de la guerra civil. La batalla de l'Ebre va acabar amb la derrota de l'exèrcit republicà i va deixar el camí lliure per a l'ocupació franquista de Catalunya; fet que va precipitar la fi de la guerra. Franco la va donar per acabada l'1 d'abril de 1939, tres dies després que el coronel Segismundo Casado lliurés Madrid.

La Guerra Civil Espanyola es pot dividir en quatre fases. A la primera fase de la guerra (agost 1936 - març 1937) es van produir els primers combats i la resistència a la capital estatal va frustrar els plans dels rebels, que pretenien una victòria ràpida. Els principals conflictes d'aquesta etapa van ser la batalla de Madrid en la que es va produir l'assalt i bombardeig de Madrid per part de les forces del general Franco i la defensa per part de les republicanes i es va organitzar tres fases: l'atac des del Sud, l'assalt per l'Oest i per l'Est; la batalla del Jarama que va significar l'episodi de la lluita per la possessió de Madrid en què les forces de Franco van intentar desbordar la defensa de Madrid pel sud i va assenyalar el moment òptim de l'Exèrcit Popular per l'equilibri entre l'organització i l'esperit ofensiu; i la batalla de Guadalajara que va ser un intent de les tropes de Franco d'encerclar Madrid que va fracassar per la contraofensiva republicana, la qual va tallar en sec l'intent.

TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

A la segona fase de la guerra (abril - novembre 1937) els nacionals van centrar els seus esforços en conquerir la zona cantàbrica, des del País Basc fins a Astúries. Mentrestant, els republicans van llançar les primeres ofensives per tal de recuperar el territori perdut. Els principals conflictes que es van produir van ser la campanya del Nord, en què els franquistes van iniciar una campanya contra la zona republicana que comprenia Biscaia, la província de Santander i Astúries (menys Oviedo). El 26 d'abril va tenir lloc el bombardeig de Gernika per aparells de la legió Còndor; la batalla del Brunete, que va ser una acció militar que van dur a terme les forces republicanes per aixecar el setge de Madrid (el balanç de l'acció va ser negatiu per als republicans, perquè havien guanyat una petita àrea de terreny a canvi d'un nombre desproporcionat de baixes) i la batalla de Belchite, que tenia per objectiu evitar el col·lapse del front del Nord. La penetració republicana va ser dificultada per la dura resistència de Belchite, població ben fortificada i defensada per 2.000 homes.

A la tercera fase de la guerra (desembre 1937 - novembre 1938) es va produir l'avanç nacional cap a la Mediterrània. Amb aquesta operació estratègica, els nacionals van aconseguir aïllar Catalunya de la resta de la República. Els principals conflictes que es van produir van ser la Batalla de Terol, iniciada pels republicans per tal d'evitar un atac imminent de Franco sobre Madrid, les forces de la república es van infiltrar i van encerclar per sorpresa Terol venent una gran resistència i fent rendir la ciutat. Franco va haver de muntar una gran contraofensiva i així va assolir la recuperació de Terol. La batalla va causar nombroses baixes i va comportar la destrucció de la ciutat; la batalla de Seròs, on es va fer volar el pont de la localitat de Seròs per part dels republicans i els franquistes van fer una contraofensiva per acabar ocupant aquest indret; i la batalla de l'Ebre, que va ser planejada com una maniobra destinada a interrompre l'ofensiva de les forces al País Valencià i va dividir en dues zones el territori republicà. Franco va suspendre les operacions contra València, va concentrar forces al front nou i va acceptar la batalla, jutjant que les tropes republicanes que havien travessat l'Ebre lluitarien en una posició difícil, amb el riu a l'esquena. Les forces republicanes van cedir terreny lentament i finalment van evacuar la vora dreta del riu. La batalla va durar 116 dies (del vint-i-cinc de juliol del 1938 al setze de novembre del 1938), l'escenari va ser la vora dreta de l'Ebre i el front tenia uns trenta-cinc quilòmetres de llargada. Les forces republicanes, vist el reforçament de l'enemic, que tenia superioritat d'artilleria i aèria, i el desgast, es van posar a la defensiva. Però més tard el comandament republicà va ordenar el replegament de les forces, amenaçades d'encerclament, i després la retirada a la vora esquerra de l'Ebre. Això els va permetre als franquistes ocupar Catalunya.

A la quarta fase (desembre 1938 - abril 1939) es va produir la fi de la guerra. Els nacionals van ocupar Catalunya. Pel febrer de 1939, tot el territori català estava en mans dels sublevats. Poc després queia Madrid. L'1 d'abril de 1939, Franco comunicava l'acabament de la guerra amb aquest comunicat: *En el día de hoy, cautivo y desarmado el Ejército Rojo, han alcanzado las tropas nacionales sus últimos objetivos militares. La guerra ha terminado.* Es va produir la batalla de Catalunya que van ser un conjunt d'accions militars iniciades amb l'ofensiva de les forces del general Franco contra les forces republicanes integrants de Catalunya. L'àmplia superioritat de l'artilleria i l'aviació de les tropes franquistes i la feblesa dels republicans, que no s'havien refet de

TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

les pèrdues de la batalla de l'Ebre, va fer que les forces republicanes es retiressin ordenadament i esglaonada fins a territori francès, on van ser internades.

La rereguarda republicana havia viscut situacions difícils que van afeblir la seva capacitat a causa de les divisions entre els diferents partits polítics i forces sindicals que en molts llocs van alternar l'esforç de guerra amb l'intent d'organitzar una revolució social. La rereguarda de la zona nacional, en canvi, va tenir una direcció política i militar molt més centralitzada, que amb el suport de l'Alemanya nazi i la Itàlia feixista, va ser més efectiva, i va començar una repressió que va continuar durant la dictadura franquista contra els moviments d'esquerra i la cultura i la llengua catalana, basca i gallega.

La guerra civil espanyola, però, no va ser només una guerra local. Va tenir una àmplia transcendència internacional. En el context en què es vivia, l'època d'entreguerres, a Europa hi havia tres grans tipus d'estats: les democràcies liberals, les democràcies populars (comunisme) i els feixismes. El que es disputava a Espanya entrava dins d'aquesta lluita ideològica. Mentre els nacionals pretenien imposar un règim feixista (llavors en plena expansió a Europa), els republicans pretenien mantenir el sistema democràtic liberal, i els més radicals fins i tot pensaven en imposar el comunisme. Així, els tres grans models polítics de l'època van tenir protagonisme en la guerra espanyola. És per això que no va deixar a ningú indiferent. Uns no van dubtar a venir a lluitar a Espanya defensant la democràcia o el feixisme, altres van enviar suport moral o ajuts materials o militars, i d'altres s'ho van mirar de lluny, adoptant postures neutrals.

Per a entendre el desenllaç final de la guerra, cal tenir en compte l'actuació política i l'organització militar d'ambdós bàndols:

El bàndol nacional tenia un objectiu clar: acabar amb el govern d'esquerres, el govern legítim, i imposar un nou règim de dretes, conservador, de caire feixista. El seu èxit s'explica tant per la unitat de direcció política i militar que va demostrar, com per l'ajut decisiu de les potències feixistes, especialment de l'Alemanya de Hitler i de la Itàlia de Mussolini.

El bàndol republicà va demostrar més desunió. A nivell polític, les lluites internes entre les forces d'esquerra, partits i sindicats van fer inviable trobar un poder unificat. A nivell militar, i durant massa temps, la resistència es trobava dividida: d'un cantó, l'Exèrcit, d'altre, les milícies populars. Els republicans, a més, estaven dividits pel que fa a l'objectiu a assolir. Uns pretenien concentrar els esforços per guanyar la guerra i posposar qualsevol tipus de transformació socioeconòmica. Altres, en canvi, els més radicals, van intentar aprofitar la guerra per a llançar-se a la revolució socialista. Aquesta dispersió explica en bona part el seu fracàs. Però també ho explica l'escàs ajut internacional rebut, només recursos de la URSS d'Stalin i la col·laboració de les Brigades Internacionals, pel fet que les potències democràtiques europees (França i la Gran Bretanya, al capdavant) van declarar-se neutrals, temoroses de que la guerra espanyola pogués esdevenir guerra europea i mundial.

A la fi de la guerra, els nacionals de Franco van aconseguir una pau sense condicions. Va ser la seva "victòria" i la van aplicar sense contemplacions. A partir d'abril de 1939 començava a tot el territori espanyol una nova etapa

TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

de la seva història sota la dictadura franquista. Els vençuts no cabien en la nova Espanya: la presó, els treballs forçats o la mort per als detinguts; i la depuració i l'exili van ser les úniques sortides que tenien.

Les dues Espanyes van quedar reduïdes a una de sola, la dels vencedors. La guerra no va arreglar les diferències. Només uns van poder seguir vivint amb normalitat, mentre que els altres se'ls va fer callar i aquesta gent va haver d'esperar molts anys per a tornar a conèixer un règim democràtic.

A Catalunya, la població i les indústries havien quedat en mans de la República. Una República que estava emmarcada en la constitució del Comitè de la No Intervenció per part de les principals potències europees que li impedia l'adquisició i la compra d'armament per defensar-se dels colpistes i la deixava només amb l'ajuda, pagada, que li va donar la URSS. Aquesta ajuda no es podia comparar ni en qualitat ni en quantitat amb la que l'Alemanya nazi i la Itàlia feixista estaven subministrant als nacionals. No obstant, la República va tenir el suport d'unes vuitanta mil persones procedents d'Estats Units, Itàlia, Polònia, Alemanya o França entre d'altres. D'altra banda, les potències feixistes emergents van veure la possibilitat de mostrar per primera vegada la potència de la seva capacitat bèl·lica i la possibilitat d'augmentar la seva influència política en les relacions internacionals.

Al principi de la guerra, Mussolini creia que *Catalogna non sarà dura a vincere. È una terra di mercanti; e i mercanti non si bottono* [Catalunya no serà difícil de vèncer. És una terra de mercaders; i els mercaders no lluiten]¹, però el cert és que a Catalunya i, més concretament a Barcelona, és on havia nascut la proclamació de la República i on havia fracassat el cop d'Estat. Els colpistes creien que Catalunya era el tramat anticlerical, roig i separatista d'una idea de país en què no es volien reconèixer. En aquest sentit, Barcelona representava una manera de concebre el país en contraposició a l'espanyolisme centralista i conservador.

¹ SOLÉ I SABATÉ, J. M i VILARROYA I FONT, J, *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*. Barcelona:Publicacions l'Abadia de Montserrat, 1986

4 ATACS AERIS



Una persona de mi conocimiento asegura que es una ley de la historia de España la necesidad de bombardear Barcelona cada cincuenta años. El sistema de Felipe V era injusto y duro, pero sólido y cómodo. Ha valido para dos siglos.

Manuel Azaña. 29 de Juliol del 1937

Hi ha múltiples respostes que contesten la pregunta de per què va ser Barcelona la primera ciutat oberta al mar que va patir bombardejos indiscriminats i massius contra la seva població civil que estava a la rereguarda. Però el cert és que encara no se sap amb certesa què va ser el que va impulsar al bàndol nacional i als seus aliats italians i alemanys a fer tal matança. A més, quan s'intenta investigar les causes dels bombardejos, existeix una mena de pacte de silenci per part de les autoritats tant espanyoles, com italianes o alemanyes, que intenten oblidar aquelles barbaritats. Un altre problema que hi ha és que durant la guerra civil, els pobles i ciutats on hi havia instaurada la república van començar a cremar molta documentació per tal que no caigués en mans dels sublevats, i un cop acabada la guerra civil, els nacionals van acabar de destruir tots els papers que quedaven per tal de no deixar rastre del que havia succeït. Es creu que algunes de les causes per les quals es va bombardejar la ciutat comtal van ser: simplement la tàctica militar i l'estratègia de destruir al bàndol enemic utilitzant armes que fins aleshores no s'havien utilitzat; que Alemanya, recuperada del crack del 29 amb la indústria armamentística, va vendre als sublevats material que va servir per fer proves de cara a la segona guerra mundial; per desmoralitzar i minvar els ànims de la població de la rereguarda del bàndol enemic; per l'anticatalanisme per part dels nacionals; per demostrar la força de les potències de l'Eix davant de la feblesa de les potències democràtiques; perquè la Guerra Civil va marcar l'inici d'un nou tipus de guerra en què la rereguarda es converteix en l'objectiu dels enemics i que desgraciadament segueix vigent avui dia o; perquè, a més de tenir un important paper polític, econòmic i social, la ciutat comtal era la seu de la república, per tant, era la seu del bàndol enemic i s'havia de destruir.

4.1 *Barcelona, la primera ciutat oberta bombardejada*



Il·lustració 1. El bàndol franquista deixa caure una bomba a la ciutat comtal.

La capital catalana va ser la primera gran ciutat occidental de la història bombardejada sistemàticament durant gairebé dos anys tot i trobar-se en una posició de rereguarda. Aquesta tàctica militar d'atac indiscriminat sobre la població civil va provocar un gran impacte psicològic entre la població indefensa. Els bombardejos que van patir Barcelona i altres ciutats costaneres republicanes de la rereguarda van marcar l'estratègia a seguir per l'aviació aliada i per la força aèria de les potències de l'Eix durant la Segona Guerra Mundial.

Barcelona va ser, pel seu important paper polític, econòmic, social i estratègic, un objectiu prioritari de l'exèrcit sublevat des de juliol del 1936. La derrota del cop d'estat a la capital catalana i la impossibilitat d'atacar-la per terra van portar a Franco a buscar el suport de la marina i de l'aviació italiana amb base a Mallorca i, posteriorment, de l'aviació alemanya de la Legió Còndor. L'objectiu aparent dels atacs sobre la rereguarda era crear un clima de desconcert i de terror entre la població amb la intenció d'incitar una insurrecció que obrís un nou front de guerra intern per al govern republicà. La participació de l'aviació alemanya i italiana a la Guerra Civil no tan sols era per donar suport militar sinó que va suposar un excel·lent camp per assajar els bombardejos que després posarien en pràctica a la Segona Guerra Mundial.

Com a conseqüència, a Barcelona es van col·locar canons antiaeris a Montjuïc, a Sant Pere Màrtir i al Carmel i un total d'onze sirenes avisaven a la població barcelonina dels atacs aeris i els bombardejos. En el cas dels atacs aeris, fins que no es va inventar el radar, dues persones vigilaven mirant cap a Mallorca i alertaven a la conselleria de Defensa per activar l'alarma si veien que s'acostaven els avions.

El tipus de bombardeig que va patir Barcelona va ser l'exemple perfecte d'un nou model de guerra, en el qual la rereguarda es converteix en l'avantguarda i això va suposar la transformació total de la societat que es va veure marcada pel conflicte. Es tractava d'una nova forma de fer guerra, d'unes noves estratègies de combat. Els avenços en la tècnica militar van permetre matar més civils que militars. Estratègia i tecnologia es van unir per aconseguir la victòria a qualsevol preu.

4.2 Primers atacs ²

Resulta difícil conèixer quin va ser el primer bombardeig sobre les ciutats catalanes, ja que les primeres agressions van ser per via marítima. La primera mostra de perill a Catalunya es va produir el trenta d'octubre del 1936 a la Badia de Roses per una incursió del creuer "Canarias". La gent es va llençar als carrers i va córrer el rumor que els feixistes havien desembarcat.

El primer atac sobre la ciutat de Barcelona va arribar la nit del nou de febrer del 1937 en mans d'un submarí italià, el "Torricelli", que va disparar dotze trets contra petroliers atansats al port de Barcelona, sense fortuna. A la matinada següent va tornar a repetir el bombardeig sobre els dipòsits de CAMPSA amb el mateix resultat que el dia anterior.

Qui va tenir més sort va ser el creuer italià "Eugenio di Savoia" que el tretze de febrer del 1937 va llençar sobre Barcelona nou salves d'artilleria en quatre minuts i el resultat va ser que el bombardeig va afectar la part alta de la ciutat. Va anar acompanyat de les primeres víctimes mortals de la guerra a Barcelona, del dol oficial i del ressò a les primeres planes dels diaris barcelonins. El segon bombardeig de la ciutat comtal va ser el dia setze de març i era la primera vegada que els carrers de Barcelona es veien plens de bombes llançades des dels avions.

El primer atac sobre la ciutat comtal va ser bastant breu ja que va durar dos minuts, però la seva destrucció va ser considerable. El van protagonitzar tres avions. A mida que van arribar més efectius, la durada i la freqüència dels bombardejos es va anar incrementant, i evidentment, el poder de destrucció de les bombes i dels projectils que queien. Itàlia va arribar a enviar 759 avions i Alemanya 808.

² SOLÉ I SABATÉ, J. M i VILARROYA I FONT, J, *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*. Barcelona:Publicacions l'Abadia de Montserrat, 1986

4.3 Els bombardejos de l'any 1938

Un canvi molt important es va produir a partir del gener del 1938. Aquest canvi consistia en augmentar progressivament en intensitat i eficàcia els bombardeigs sobre Catalunya. Això va ser per dos motius. El primer, que l'aviació italiana amb base a Mallorca va augmentar el nombre d'avions de bombardeig destinats a atacar la rereguarda republicana, en quantitat i en qualitat. El segon, que la guerra es va apropar molt més a Catalunya, sobretot a partir de la batalla del Terol i la posterior arribada de les tropes franquistes a terres catalanes.

Durant els vint primers dies de l'any 1938, els 268 morts van ser més que tots els ocasionats l'any 1937. El dia trenta de gener d'aquest mateix any, Barcelona va sofrir el bombardeig més fort de tota la guerra sense comptar amb els dels dies setze, disset i divuit de març. De les nou del matí fins a les dotze del migdia Barcelona va patir tres atacs aeris al barri antic de la ciutat i el comunicat nacional se'n va fer ressò: *Nuestra aviación en respuesta al frustrado bombardeo sobre Salamanca llevó a cabo una acción sobre los centros directivos y puestos en mando de Barcelona, con gran éxito*³.

Els bombardeigs més importants soferts per la ciutat de Barcelona van ser els dies setze, disset i divuit de març del 1938. El setze de març del 1938 va arribar d'Itàlia l'ordre de Mussolini d'iniciar aquella mateixa nit accions violentes sobre Barcelona amb atacs massius repartits en poc espai de temps. Barcelona va ser la primera ciutat oberta que va patir atacs continuats per saturació entre les deu de la nit del dia setze de març del 1938 i les tres de la tarda del dia divuit de març del 1938, la qual cosa va significar quaranta-una hores seguides bombardejant la ciutat en la qual hi van haver dotze atacs massius en intervals de tres hores aproximadament. Van morir un miler de persones i molts edificis van quedar malmesos. Els aviadors van llençar les seves bombes en els punts més centrals de la ciutat. El resultat final oficial va ser de vuit-cents setanta-tres morts, entre els quals cent divuit nens, i més de mil cinc-cents ferits, quaranta-vuit edificis destruïts totalment i setanta-cinc amb grans desperfectes⁴. Hi va haver un moment en què la població civil no sabia si la sirena que sonava avisava de perill de bombardeig o de final del perill perquè les sirenes avisaven moltes vegades seguides.

La majoria dels atacs aeris que va patir Catalunya provenien de l'aviació italiana, i tan sols una petita part eren alemanys i espanyols. Els italians van ajudar als nacionals a ocupar Mallorca, peça clau per a l'estratègia militar a Catalunya i futura base aèria de l'Aviazione Legionaria (aviació italiana). Els militars republicans van haver de deixar les illes a les forces del "bando nacional" perquè eren incapaços de fer front a les contraofensives i a partir d'aquell moment, Mallorca va ser la porta d'entrada dels atacs a Catalunya.

³ SOLÉ I SABATÉ, J. M i VILARROYA I FONT, J, *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*. Barcelona:Publicacions l'Abadia de Montserrat, 1986

⁴ DOMENECH, Xavier i ZENOBI, Laura, *Quan ploïen bombes: els bombardeigs i la ciutat de Barcelona durant la Guerra Civil*. Barcelona: ECOS, 2009



Il·lustració 2. Dues de les fotografies més famoses de la guerra civil on es pot veure un dels bombardeigs del 17 de març del 1938.

4.4 Conseqüències

Les principals zones afectades per les bombes van ser el port, les seus dels òrgans de govern, l'estació de França, les instal·lacions de la Maquinista, el Poble Sec, el Raval i la Zona Franca, ocupada per magatzems i dipòsits de combustible de la companyia CAMPSA. Altres zones també molt castigades van ser Poblenou, l'Eixample i Sant Andreu. A més de vivendes i instal·lacions civils, també van quedar malmesos alguns espais singulars i edificis històrics com el parc del zoològic, la catedral, la seu de la universitat o la plaça de Sant Felip Neri. També cal afegir que després de la guerra es van haver de tornar a urbanitzar alguns llocs com el barri de la Barceloneta, el passeig de Colón i l'avinguda de la Catedral perquè havia quedat tot destrossat ⁵. Arrel d'aquests bombardejos realitzats pels nacionals durant la guerra civil, es va prohibir bombardejar el casc urbà de la ciutat sense que hi hagués un ordre concret i urgent i més tard van haver de recordar a l'Aviazione Legionaria que no es podia bombardejar les poblacions per interessos polítics internacionals. Finalment, va ser Franco qui va ordenar que s'acabessin els bombardejos.



Il·lustració 3. Els veïns de Poblenou marxen després que una bomba hagi destruït casa seva.

⁵ Ebre 38, número 2, pp. 181-202

4.5 Les dades dels bombardejos ⁶



Il·lustració 4. Edificis destruïts després d'un bombardeig.

Les dades que ens va deixar la guerra civil van ser les següents: durant els tres anys de guerra, a Catalunya hi van haver quatre mil set-centes trenta-sis víctimes directes dels bombardeigs i a Barcelona n'hi van haver dues mil quatre-centes vint-i-vuit. Van ser bombardejats un total de cent trenta-set pobles i ciutats catalans. Entre el tretze de febrer del 1937 i el vint-i-cinc de gener del 1939 es van produir tres-centes vuitanta-cinc alarmes de bombardeig a Barcelona, de les quals la meitat van

ser falses i es van comptabilitzar mil nou-cents tres impactes. Van quedar malmesos mil vuit-cents vuit edificis. Encara no s'ha pogut saber amb certesa el número de ferits i de morts perquè moltes persones no van ser ingressades en hospitals i es van curar a casa o bé en clíniques improvisades pels mateixos ciutadans.

4.6 Responsabilitats



Il·lustració 5. Algunes de les víctimes de la guerra civil.

El problema és saber si la responsabilitat és exclusivament dels italians o si hi va haver ordres de l'estat major dels nacionals a l'aviació per realitzar els bombardeigs. L'ambaixador de l'"alto mando" espanyol, quan va saber el que havia succeït, va enviar el següent telegrama:

El oficial de enlace cerca del Generalísimo me comunica que el bombardeo de Barcelona del 18 de marzo ha producido gran indignación en Franco y

que ha sido ordenado personalmente por Mussolini. La Legión Cóndor no está en entredicho. Ya ha prohibido el bombardeo de las ciudades abiertas sin objetivos militares. El Generalísimo me ha comunicado el 23 de marzo que las bombas habían sido lanzadas sobre barrios residenciales a 4 kilómetros del centro industrial. (...) Conozco por medio oficial de enlace a Franco, a través del embajador de Roma, ha rogado a Mussolini que se abstenga de dar directamente órdenes a las formaciones aéreas italianas ⁷.

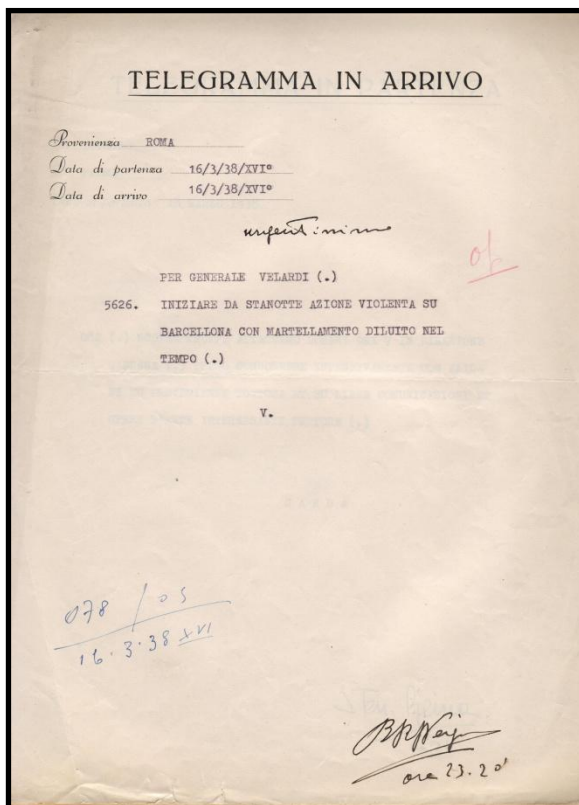
⁶ SOLÉ I SABATÉ, J. M i VILARROYA I FONT, J, Catalunya sota les bombes (1936-1939). Barcelona:Publicacions l'Abadia de Montserrat, 1986

⁷ SOLÉ I SABATÉ, J. M i VILARROYA I FONT, J, Catalunya sota les bombes (1936-1939). Barcelona:Publicacions l'Abadia de Montserrat, 1986

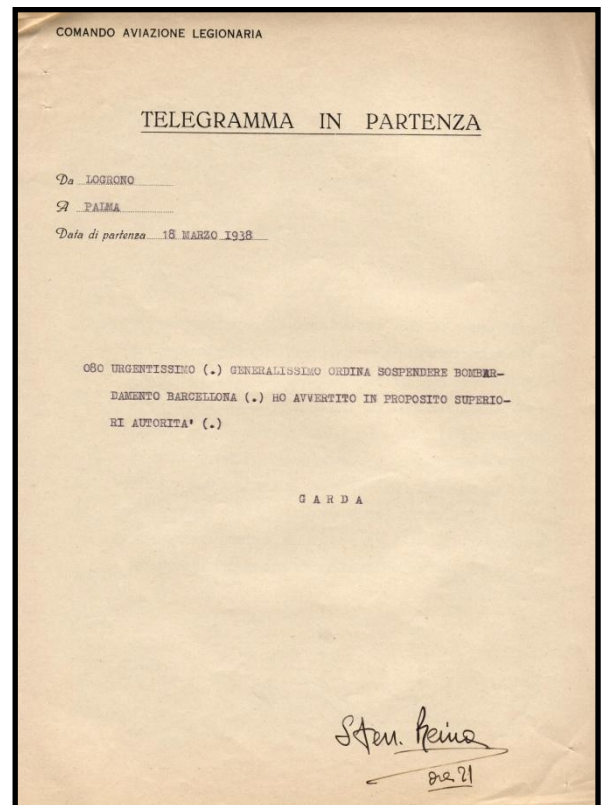
TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

Segons el telegrama, les responsabilitats recauen totalment en Mussolini i Franco reconeix que van ser bombardejats els barris residencials sense cap objectiu militar. Hi ha fonts que assegurin que la responsabilitat de totes les operacions fetes pel italians era de Franco; i n'hi ha d'altres que diuen que Mussolini donava directament ordres a l'aviació legionària fins i tot en contra dels desigs de Franco. Ara bé, fins al dia d'avui, ni el govern ni els pilots italians no han reconegut haver bombardejat el centre urbà de la ciutat de Barcelona. Si alguna bomba va caure dins el recinte urbà, va ser, segons ells, per error o fallada tècnica. Després d'aquests fets, Mussolini va assegurar que estava encantat que *els italians terroritzessin el món amb la seva agressivitat, per una vegada, en comptes d'encantar-lo amb la mandolina.*

Davant d'aquesta nova experiència, la percepció de la població era sovint de frustració davant la impossibilitat de reacció contra la injustícia d'aquesta tècnica militar. Però la població de Barcelona no va romandre parada ni en silenci, sinó que va construir un total de mil quatre-cents refugis antiaeris per tota Catalunya.



Il·lustració 7. Telegrama de Mussolini amb l'ordre de bombardejar Barcelona el mes de març del 1938.



Il·lustració 6. Telegrama de Franco informant que no vol que es bombardegi més.

5 REACCIÓ I MOBILITZACIÓ: CONSTRUCCIÓ DELS REFUGIS



*«Por mi se va a la ciudad doliente,
por mi se ingresa en el dolor eterno,
por mi se va con la perdida gente.
La justicia movió a mi alto hacedor:
Hízome la divina potestad,
la suma sabiduría y el primer amor.
Antes de mí ninguna cosa fue creada
sólo las eternas, y yo eternamente duro:
¡Perded toda esperanza los que entráis!»*

Dante

Des que els nacionals i els seus aliats alemanys i sobretot italians van començar a bombardejar la ciutat comtal, la població va veure que havia de trobar una solució per salvar les seves vides i que no podia esperar a que les institucions reaccionessin. Així que, des de la tardor del 1936, la població catalana va començar a construir tota una xarxa de refugis antiaeris per tal de què, quan sonés la sirena, poguessin anar corrent fins al refugi assignat i allà resguardar-se de la bombes que queien del cel. Poc després, les institucions catalanes van començar a reaccionar i es van encarregar de construir i finançar alguns refugis i van crear la Junta de Defensa Passiva de Catalunya (JDPC). Però hi ha dades que mostren que des del principi de la guerra, al 1936, fins a la creació de la JDPC, a mitjans del 1937, és l'època on es van dur a terme la major part de la construcció dels refugis i això demostra que un cop la gent va veure el perill al qual estava exposada, va prendre iniciatives per poder salvar les seves vides. Tot i que quan sentien caure una bomba sentien por, terror i una sensació d'angoixa permanent, la població de la rereguarda va saber estar a l'altura i va construir una complexa xarxa de refugis. Tot això no ho podrien haver fet si no fos perquè la població d'aquella època estava molt unida i era molt solidària i no li importava treballar per salvar vides de gent que no coneixia. Això demostra un gran esperit de supervivència.

5.1 La resposta de les institucions

Les autoritats republicanes van començar a donar les primeres instruccions al setembre del 1936 i poc després va crear la JDPC que es va encarregar de fer conferències, xerrades, emissions radiofòniques i cartells per preparar i conscienciar a la població. Vigilants, serenos, cases de socors, farmàcies i inspectors de zones, havien de construir una xarxa que s'activés en cas de perill. D'aquesta manera, quan van arribar els primers bombardeigs amb víctimes, les autoritats ja no s'enfrontaven a una experiència desconeguda, sinó a la crua realitat.

La tardor del 1936 es van començar a mobilitzar els esforços per oferir als ciutadans refugis adequats i segurs i es van començar a prendre les primeres precaucions entre les quals hi havia pintar les llums dels carrers de color blau per evitar l'excés de lluminositat i començar a enganxar tires de paper engomat a les finestres i als aparadors de les botigues per evitar que es trenquessin els vidres amb les bombes. El trenta d'octubre d'aquest mateix any es van començar a assajar els primers simulacres d'atac aeri a Barcelona.

Les institucions van haver de posar en marxa una sèrie de normatives que informaven a la gent què és el que havia de fer en cas de bombardeig. Aquesta normativa es va publicar el vint-i-u de setembre del 1936 i exposava que s'havien de seguir les següents pautes ⁸:

- **Mantenir la calma:** explicava que les alarmes avisarien amb prou temps d'antelació per no haver de córrer. Els avisos es farien mitjançant sirenes, anuncis a la ràdio, alarmes nocturnes, clàxons, xiulets dels vigilants i serenos.

⁸ PUJADÓ I PUIGDOMENECH, Judit, *El llogat subterrani*. Barcelona:Editorial Ara llibres, 2008

TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

- Cada edifici havia d'escollir un responsable de compliment de les instruccions i havia de trucar porta per porta i indicar als veïns a quin refugi havien d'anar. Als hospitals, fàbriques i indústries també calia anomenar un responsable que guiés cap als refugis.
- Cada edifici tenia assignat un refugi i si l'atac era nocturn s'havia d'evitar encendre qualsevol llum; si era de dia, calia tancar les finestres i persianes i les botigues havien de tancar.
- Era obligatori romandre als refugis fins que s'anunciés la fi del perill i calia tenir a mà un telèfon d'urgències: hospitals, bombers, comissaries...
- Estava prohibit circular pel carrer durant un bombardeig i la gent que anava en transport havia d'aparcar i aixoplugar-se a qualsevol establiment. També estava prohibit disparar als avions enemics amb pistoles o escopetes perquè ja hi havia autoritats que s'encarregaven de la defensa de la ciutat mitjançant l'artilleria i les metralladores.
- La circulació de trens i tramvies quedava suspesa perquè es tallava la llum i a tots els refugis calia que els responsables portessin llums supletoris.
- El missatge d'alerta d'un bombardeig era: *Atenció barcelonins! Hi ha perill de bombardeig, aneu amb calma i serenitat als vostres refugis, que la Generalitat de Catalunya vetlla per vosaltres.*
- El missatge de quan ja havia passat el perill era: *La Generalitat vetlla per vosaltres, ja ha passat el perill, ja no hi ha perill, ja podeu tornar a les vostres llars perquè la Generalitat vetlla per vosaltres.*

L'Ajuntament de la ciutat comtal havia creat una Comissió d'Urbanització i Obres dins la qual es va formar el Servei de Defensa Passiva Antiaèria. I una comissió d'arquitectes va començar a revisar tots els edificis per valorar l'ús que es podia donar al material aprofitable i van arribar a la conclusió que per a la construcció de refugis calia enginyers, militars, delineants, metges i arquitectes. Cada districte de la ciutat havia de tenir inspectors de zona, encarregats de refugis i vigilants.

La Generalitat comunicava als ciutadans que es posessin en contacte amb les autoritats en cas de tenir un espai que es pogués considerar apte com a refugi antiaeri. Els primers refugis que va construir l'Ajuntament de Barcelona es van dur a terme la tardor del 1936 i tenien cent metres de llargada, no tenien lavabos ni cap mena de servei i eren fets a poca profunditat. Se'n van començar a fer vint-i-quatre i vuit mesos més tard ja n'hi havia catorze d'acabats. Alguns estaven construïts amb volta catalana i altres eren rectangulars, d'una amplada de tres metres⁹. Tots es van fer en barriades obreres.

Al 1937 es van redactar llibres sobre com havien de ser els refugis i quin tipus d'impactes podien resistir en funció de l'experiència dels primers bombardejors. Al mes de juny d'aquest mateix any es va crear la Junta de Defensa Passiva de Catalunya (JDPC).

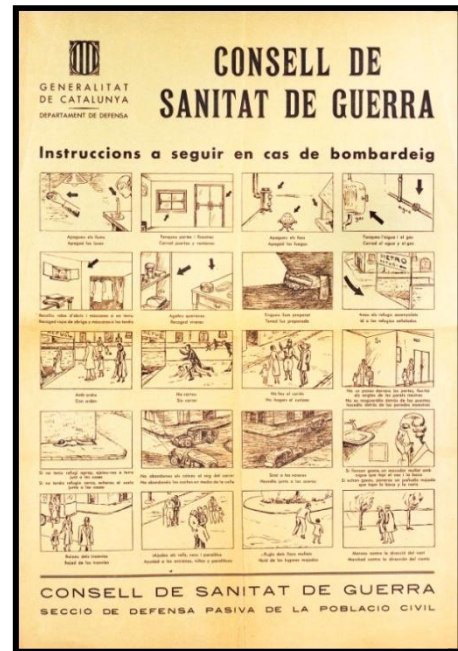
⁹ PUJADÓ I PUIGDOMENECH, Judit, *El llegat subterrani*. Barcelona:Editorial Ara llibres, 2008

TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

A més, l'ajuntament tenia diversos magatzems i tramitava les ajudes demanades per part dels veïns de la ciutat per començar a fer obres, per demanar material divers de construcció i, fins i tot, maquinària. L'Ajuntament també duia a terme la construcció de refugis per tota la ciutat.



Il·lustració 8. Instruccions de la defensa passiva per a la construcció dels refugis antiaeris.



Il·lustració 9. Instruccions de la defensa passiva sobre la sanitat de la guerra.

5.2 Tipus de refugis i altres aixoplucs ¹⁰

Es recomanava excavar els refugis en terra ben compacta o bé revestir els murs per evitar desprendiments. Per a construir els refugis es va utilitzar la tècnica tradicional del país, la volta catalana. Un cop fet el forat es recobria amb una volta de maó pla, igual que les parets. Les terres s'extreien mitjançant un trípede fet amb tres troncs i una corriola. La feina no s'acabava quan el refugi estava construït perquè calia assegurar-ne la continuïtat, mantenir en bon estat de conservació i higiene de les galeries i assegurar-se que quan sonessin les alarmes estigués tot a punt. Es van construir set tipus diferents de refugis segons les seves característiques.

REFUGIS DINS D'HABITATGES DE NOVA CONSTRUCCIÓ

El refugi s'havia d'ubicar al soterrani de l'edifici o bé fora, aïllat. En cas de ser al soterrani, calia buscar el punt de l'edifici més resistent, lluny de la caixa de l'ascensor, de l'habitació de les calderes, o de les zones on passessin les canalitzacions d'aigua, gas... La planta ideal era un rectangle amb ascensors a cada extrem. No es recomanava la construcció d'un refugi per a més de cinquanta persones i era preferible fer-ne més, de més petits. Cada persona havia de tenir quatre metres cúbics d'aire, que era el volum necessari per a una estada de tres hores. Les parets havien de ser prou gruixudes per resistir la metralla i el millor sostre era de formigó armat, que a més de resistir l'impacte, també havia de resistir el pes de les runes de l'edifici al damunt en cas que

¹⁰ PUJADÓ I PUIGDOMENECH, Judit, *El llegat subterrani*. Barcelona:Editorial Ara llibres, 2008

TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

caigués. El millor era que les parets no sobresortissin de terra i les obertures havien de ser una porta i una finestra, protegida per un reixat, que servís de sortida accidental.

REFUGIS REHABILITATS DINS D'EDIFICIS JA CONSTRUITS

En el cas de no voler abandonar els edificis, calia refugiar-se a la planta baixa, lluny de les façanes i espais oberts i de les portes, finestres i balcons per on podia entrar metralla i runa. Els soterranis reforçats eren la millor opció si no es volia abandonar l'edifici.

REFUGIS EN SOLARS NO EDIFICATS

Es construïen refugis, amb els quals les seves parets, coincidissin amb les parets del futur edifici.

REFUGIS INDEPENDENTS

Estaven pensats per a l'ús col·lectiu. Era indispensable reforçar bé el sostre perquè al damunt no tenien cap altra edificació. Als refugis hi havia cel·les que es comunicaven entre si per una passadís i tenien escales a l'extrem. Els sostres es feien amb voltes molt resistents i es cobrien amb lloses de formigó armat i barres gruixudes. Cadascuna de les cel·les podia acollir cent persones. Hi havia cel·les destinades als lavabos, a la infermeria, a guardar estris de neteja... Es disposaven una sèrie de forats per guardar-hi coses, també hi havia un sistema de ventilació per a les males olors i un sistema de clavegueram.

REFUGIS NO ENTERRATS

S'havien de protegir amb formes apuntades que intentessin desviar la trajectòria de la bomba i fer-la esclatar abans.

REFUGIS DE TRINXERA

Eren molt poc recomanables perquè es feien a cel obert i no podien protegir a ningú en cas d'un impacte directe, ni de la caiguda de runa dels edificis, ni de l'aigua de les pluges o de la brossa del carrer. Les parets havien d'estar inclinades i la seva trajectòria havia de ser en ziga-zaga o bé en forma de corba, mai en línia recta.

REFUGIS DE GALERIA DE MINA

Eren petits túnels excavats sota terra amb reforços a l'exterior. El fonament havia d'estar molt ben compactat. Eren construïts pels veïns, la gent dels carrers de les barriades obreres de la ciutat. Les galeries havien de tenir dues sortides a l'exterior. A les entrades s'havien construït unes portes que es podien tancar amb pany i clau i evitaven l'entrada de la pluja. Les rampes i les escales per sortir a l'exterior havien de ser més estretes que les galeries per evitar que es fessin embussos. Les galeries havien de fer ziga-zaga, sempre en alineacions curtes i calia arrodonir les vores de les parets per evitar accidents. Per assegurar una bona ventilació, calia construir ponts o tubs de ventilació. Calia assegurar l'enlluernament interior de les galeries perquè quan hi havia perill de bombardeig es tallava el llum general. També calia tenir en compte tots els aparells que consumien oxigen. Es

TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

recomanava construir-hi lavabos i espais més amplis que es poguessin fer servir per curar a alguna persona que hagués patit ferides. En cada refugi era obligatori un cartell on posés REFUGI i, a més, una fletxa que n'indiqués l'entrada.

El material mèdic necessari mínim per a un refugi de mina amb capacitat per a cent persones consistia en compreses esterilitzades, cotó, benes de gassa, mocadors, esparadrap, iode, aigua oxigenada, cloramina, injectables, agulles, fèrules, un estoig quirúrgic d'urgència, una ronyonera i dues lliteres.

Un cop ja s'havia construït el refugi i estava apte per al seu ús, calia equiparar-lo amb tot allò que facilités l'estança de les persones. L'equip per a un refugi era:

- Bancs, alguna llitera, taula, sacs de palla, matalassos i mantes.
- Llum elèctric independent de la línia general i làmpades auxiliars de mà.
- Reserva d'aigua potable i per a la neteja.
- Un lavabo o un espai per a fer les necessitats i serradures per a la neteja.
- Eines de salvament per si es tapava alguna sortida: destrals, palanques, pics pales, serres, martells, alicates...
- Farmaciola.
- Rètols indicadors de les sortides i recomanacions de sanitat i silenci.

Una altra opció per a la població va ser refugiar-se en els túnels del metro. El metro no funcionava amb la freqüència habitual. Els talls de corrent elèctric no només es produïen quan hi havia alarma, sinó que el subministrament, especialment quan els feixistes havien ocupat les centrals dels Pirineus, fallava sovint i això va fer que molta gent s'endugués els matalassos i tot el que considerava necessari per passar les nits i es refugiaven al metro i a altres túnels. En alguns casos es van establir normes d'ús per regular l'allau de persones sota terra: calia pagar dos pessetes setmanals per cap de família, l'horari que s'establí per a l'estada era de vuit del vespre a deu del matí, els matalassos que quedessin buits durant una setmana es llençarien, no es permetia l'entrada d'animals, es demanava higiene i bon comportament dels usuaris.

I una última opció per aixoplugar-se en cas d'emergència eren els establiments públics. Es va establir una norma que va dictar que en els grans magatzems, restaurants, bars, tavernes i cinemes, quan sonés l'alarma, les portes estarien obertes durant tres minuts perquè la gent pogués decidir si volia quedar-se o anar-se'n i no es podia fer fora la gent dels establiments, sinó que calia oferir-los un aixopluc sempre que fos possible.

A part del refugis col·lectius, també n'hi havia de caràcter privat, algun d'ells inclús secrets, que pertanyien a personatges rellevants, partits polítics o organismes declarats com a objectius enemics. Alguns exemples són la Casa Milà (al Passeig de Gràcia) que servia de refugi per al PSUC, o el Palau de les Hores (Campus de Mundet de la Universitat de Barcelona, al districte d'Horta-Guinardó) on es refugiava el president de la Generalitat Lluís Companys.

5.3 Normativa dels refugis ¹¹

Els refugis construïts pels veïns estaven sotmesos a la normativa i els usuaris havien de contribuir a la construcció i al manteniment del refugi. Si no ho feien, es considerava *ús indegut* de l'espai. La junta de veïns havia de distribuir targetes indicant l'entrada i el número de seient que corresponia a cada veí. També quedava regulat el comportament a l'interior dels refugis. La intenció era evitar que durant les alarmes es poguessin produir estats extrems de nerviosisme que poguessin provocar accidents. Per això estava prohibit quedar-se a les escales del refugi, estirar-se als bancs, dormir dins dels refugis o caminar d'una banda a l'altra. Tampoc no s'hi podia baixar armes, animals, objectes, ni paquets voluminosos, només es podien dur robes d'abric i menjar i calia que es parlés en veu baixa i mantenint en tot moment la dignitat.

El reglament per a l'ús d'un refugi en cas de bombardeig era el següent:

1. Tots els veïns tenen el deure de no aturar-se a les portes, ni al mig del pas, devent continuar fins al final.
2. Passaran en primer lloc les dones, nens, vells i malalts.
3. Està rigorosament prohibit fumar a l'interior del refugi, així com també entrar amb armes de cap mena.
4. Ningú no podrà entrar-hi en temps normal sense l'autorització del delegat responsable.
5. Està prohibit fer comentaris polítics ni religiosos.
6. A l'interior del refugi s'instal·laran bancs que usaran les dones, vells, nens i malalts.
7. Es prohibeix parlar alt en bé de tots.
8. Tot veí que no hagi contribuït en cap quota, al sortir del refugi es veurà obligat a satisfer l'import, sempre que la seva situació econòmica ho permeti.
9. Tota persona estarà obligada a guardar màxim respecte a les bones formes i a la moral, sinó serà expulsada.
10. Resta prohibit als pares deixar sols als fills.
11. Als que no compleixin les normes, la junta es reserva el dret d'actuar en conseqüència.

5.4 Organització i responsabilitats ¹²

Un cop el refugi ja estava en marxa, calia que hi hagués una sèrie de persones que fossin els responsables de vetllar pel manteniment dels refugis i els diferents càrrecs que tenien eren:

- Responsable de vigilància i ordre (claus, ordre interior i exterior, fi de l'alarma)
- Responsable d'higiene (neteja general del refugi i especial de les comunes, aigua)
- Responsable sanitari (farmaciola)
- Responsable d'enllumenat (llum directe, llum supletori)

¹¹ PUJADÓ I PUIGDOMENECH, Judit, *El llegat subterrani*. Barcelona:Editorial Ara llibres, 2008

¹² PUJADÓ I PUIGDOMENECH, Judit, *El llegat subterrani*. Barcelona:Editorial Ara llibres, 2008

TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

- Responsable de construcció i salvament (brigada de salvament, eines)
- Responsable d'economia (recaptes, caixa, administració)

Hi va haver juntes de veïns molt emprenedores i actives. L'onze de juliol del 1938 es va crear el primer carnet escolar que contenia consells necessaris per a les criatures que es trobaven soles al carrer i alhora permetien la identificació en cas de ser víctimes d'un bombardeig o que es perdessin enmig de l'enrenou. En aquests carnets es donaven les següents recomanacions:

- Quan surtis de casa procuraràs assabentar als teus pares i familiars de quina ruta has de fer.
- El senyal d'alarma no ha d'esverar-te perquè t'avis de la proximitat d'un perill. Busca un refugi ràpidament però sense precipitació. Si no el trobes, entra dins del primer edifici que vegis.
- Mentre no arribis a cobert, vés sempre per les voreres procurant anar tot sol i evitant les aglomeracions al carrer i a les entrades del refugi.
- No travessis els carrers corrent.
- Si et trobes al camp o lluny dels refugis i els edificis, estira't a terra dins d'un lloc on et protegeixis, en posició bocaterrosa, amb les mans rodejant el cap i la boca oberta.
- Si desgraciadament resultessis ferit, no t'espantis. Procura que algú vegi aquest carnet.
- Un cop hagi acabat l'alarma, segueix la ruta coneguda pels teus familiars per si sortissin a buscar-te.

5.5 Qui se'n va fer càrrec de la construcció dels refugis?

Els habitants es van veure amb la necessitat de trobar una solució per salvar les seves vides i la solució que van trobar va ser la construcció de refugis sota terra.

Els refugis els van construir els veïns de Barcelona, la gent del barri, la població civil, que entre finals del 1936 i principis del 1937, van començar a demanar informació a les autoritats sobre com construir refugis. Per a poder construir-los, els veïns i els tècnics municipals van aprofitar maons, pedres, portes de ferro, taulons i bancs, principalment d'esglésies i convents que els anarquistes havien incendiat i de tots els edificis bombardejats. Com els homes joves estaven al front i els grans treballaven a les fàbriques, els nens i les dones eren els encarregats de recollir materials i construir els refugis. A més, a Catalunya, l'ajuda de l'Estat arribava en comptagotes o no arribava, de manera que la gent s'hi havia d'esforçar si volia sentir-se segura. Per a construir un refugi es repartien la feina de manera que els nens, al sortir de l'escola, anaven al refugi i esperaven a l'entrada amb les dones, mentre que els homes es quedaven dins i anaven traient els cabassos de vímet plens de terra i ells eren els encarregats de portar-los a buidar. Es treballava fins que es feia de nit. En definitiva, de tots els refugis que es van construir, només un centenar es van fer gràcies a les subvencions de la JDPC i de la JDPL, la resta, uns mil tres-cents, es van començar a cavar de forma autoorganitzada i autofinançada per la iniciativa civil, impulsats per organitzacions polítiques, sindicals, cíviques i particulars.

TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

A més, cal tenir en compte la forta estructuració social del país que va permetre la construcció de tants refugis en temps tant difícils. Era una societat jove amb molta energia i amb molta sociabilitat que feia temps que tenia un munt de projectes de tota mena: casals culturals de tota mena que oferien classes als infants i cursos d'alfabetització als adults, cooperatives de consum, mútues de servei sanitari, agrupacions de corals cantaires, sindicats i partits polítics. Aquestes associacions estaven conformant una manera diferent d'entendre i gestionar el món i que s'havia sentit molt vinculada al naixement d'una República que semblava l'objectiu dels seus ideals. Per a tot això, la construcció dels refugis fa que siguin molt més que un espai construït sota terra, sinó que són una mostra evident d'una capacitat organitzativa en que tothom hi participa, tothom comparteix el pic i la pala i tothom intenta organitzar i fer possible el benestar quan el perill afecta a tothom de la mateixa manera. És un compromís ètic de solidaritat. El veïnatge va procurar la defensa de la població civil al llarg de la guerra.



Il·lustració 10. Els veïns del barri de Poble Nou construeixen un refugi.



Il·lustració 11. La població cava un forat sota terra per construir el refugi.

5.6 Personal i institucions adscrites en la construcció de refugis

Minuts després d'un bombardeig, calia atendre l'allau de trucades dels veïns que demanaven ajuda o bé que s'interessaven per les zones on havien caigut bombes, o de gent que no trobava familiars. A més, les víctimes havien de ser enterrades i un altre problema era que es generava la necessitat de trobar allotjament per a les persones que ho havien perdut tot. També cal afegir-hi que els bombardeigs provocaven un efecte indirecte: els incendis, que empitjoraven la situació.



Il·lustració 12. La Creu Roja evacua els ferits i rescata les víctimes després d'un bombardeig a Barcelona.

Per tot això, calia formar personal capacitada per a les brigades municipals que s'encarregaven de construir refugis i de desennrunar els edificis bombardejats i personal sanitari capaç de rescatar víctimes i traslladar-les als hospitals. Els bombers i la Creu Roja sempre estaven a punt per sortir cap al lloc bombardejat i la Guàrdia Urbana tenia la missió de controlar el trànsit i l'accés a les zones bombardejades. Els jutjats també estaven implicats, ja que tots els objectes que les brigades municipals trobaven entre les runes eren dipositats als jutjats on s'obria un

expedient per poder retornar a les víctimes el que s'havia pogut recuperar.

A Barcelona, va ser necessària l'adscripció al Servei de Defensa Passiva de la totalitat d'enginyers i auxiliars tècnics de l'ajuntament, a més d'alguns aparelladors i personal pràctic; del servei de Paviments i Clavegueres, i després del Servei d'Obres del Subsòl que s'encarregava dels refugis en galeria sota la via pública; del Servei d'Edificacions que s'encarregava dels refugis construïts en solars i de revisar edificis; del Servei d'Enginyeria en la Construcció que s'encarregava dels refugis en les fàbriques i tallers; dels Servei d'Edificis Escolars que s'ocupava de protegir els centres d'ensenyament; del Servei d'Edificis d'Higiene i Sanitat que es feia càrrec dels refugis, hospitals, clíniques i edificis d'Assistència Social; del Servei del Pla de la Ciutat que va realitzar els aixecaments topogràfics d'un munt de refugis que realitzaven els veïns; i del Servei de Gas i Electricitat que s'encarregava d'instal·lar fanals i sirenes ¹³.

5.7 Junta de Defensa Passiva de Catalunya (JDPC)

El nou de juny del 1937 es va crear la Junta de Defensa Passiva de Catalunya amb l'objectiu de posar fora de perill milers d'infants, dones i vells que no podien deixar que servissin d'objectiu als atacs aeris i navals de l'enemic. Aquest organisme va aplegar *Treball Voluntari*, del Departament de Treball; *Defensa Passiva*; *Serveis Z* (antigàs), del *Consell de Sanitat de guerra*; i *Secretaria de Defensa Passiva*. Tenien la missió de prendre

¹³ PUJADÓ I PUIGDOMENECH, Judit, *El llegat subterrani*. Barcelona:Editorial Ara llibres, 2008

TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

mesures de protecció de la població civil contra tot possible atac químic, aeri o marítim. La JDPC depenia de la Conselleria de Treball. A més es va crear també la Junta de Defensa Passiva Local (JDPL) i la Junta de Defensa Passiva de Vegueria (JDPV). Aquest organisme va quedar inaugurat amb el discurs que va pronunciar el president de la Generalitat Lluís Companys:

La guerra que fa deu mesos sosté el nostre poble contra la invasió del feixisme internacional, ha posat de relleu per la seva brutalitat i mètodes criminals de destrucció, la terrible força de l'arma més moderna de guerra: l'aviació.

L'aviació enemiga ha arrasat monuments i ha immolat milers de vides de dones i infants del poble; l'exemple punyent de Madrid, Gernika, centenars de pobles de la Ibèria antifeixista són el testimoni més eloqüent del poder d'aquesta arma criminal que està en mans d'aviadors feixistes.

Contra ella cal prevenir i cal assegurar milers de vides preuades que a la rereguarda són el suport dels que lluiten al front; cal posar fora de perill milers d'infants, de dones i de vells que no podem deixar que serveixin d'objectiu als atacs aeris i navals d'un enemic professional de la guerra com el que tenim en front.

Els deu mesos d'experiència viscuts a Catalunya, aconsellen d'unificar tots els esforços que diferents organismes oficials i particulars han desenvolupat a la meritòria i altruista causa de rescatar vides a la metralla feixista.

Per això, cal crear un sol organisme que a Catalunya tingui tota la direcció dels serveis de defensa passiva de la població civil, que tingui cura dels serveis d'ordre i l'ajut en moment de bombardeig i que educui a les masses populars de Catalunya contra l'atac aeri, aeroquímic i naval ¹⁴.

La problemàtica principal del govern de la República era el finançament. La JDPC era l'òrgan que s'encarregava d'aconseguir diners del governs de la República per tal de distribuir-los després entre les localitats que ho haguessin demanat. Les subvencions per part del govern de la República no cobrien les necessitats reals, de manera que les autoritats municipals es van haver d'empescar tots els sistemes possibles per obtenir ingressos addicionals. La realitat era que sense recursos econòmics clars i amb les grans dificultats que suposava aconseguir material, els ajuntaments depenien dels ingressos del voluntariat. Cada població va estructurar els veïns de tal manera que tant la construcció com el manteniment fos el millor possible. En el cas de Barcelona ciutat, per les seves dimensions, l'estructura de funcionament era complexa i implicava una xarxa que anava des del delegat d'escala fins als delegats de districte. Tots aquests càrrecs eren obligatoris, gratuïts i irrenunciables i havien de vetllar pel compliment de totes les disposicions, havien de servir d'enllaç entre el veïnat i la JDPL de Barcelona i completar totes les tasques que se'ls encarreguessin, com ara de propaganda, assessorament, recaptació de quotes, denúncies, organitzacions diverses... La figura del delegat era considerada com un agent d'autoritat dins de l'edifici, i havia de tenir cura de tot el funcionament: triar el lloc més adequat per fer de refugi si

¹⁴ DOMENECH, Xavier i ZENOBI, Laura, *Quan ploïen bombes: els bombardeigs i la ciutat de Barcelona durant la Guerra Civil*. Barcelona: ECOS, 2009

no hi havia a prop un refugi col·lectiu, que el refugi i la porteria del carrer fossin oberts només quan sonés l'alarma, que els veïns tinguessin un comportament adequat durant l'avís, que els llums no es poguessin veure des de l'exterior de l'edifici, tenir en bones condicions la petita farmaciola, avisar a les autoritats si era necessari i denunciar tots els casos de desobediència i incompliment de les normes.

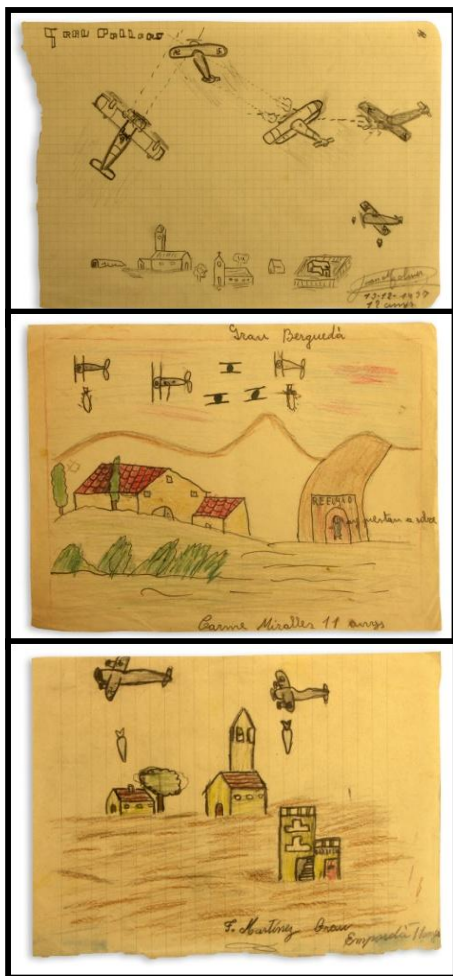
Hi havia una institució que depenia de la JDPC, l'Institut Català de Defensa Passiva i tenia tres funcions: preparar personal apte, físicament i intel·lectualment, per formar part de la brigades de la JDPC que es dedicaven al salvament; preparar un cos de ciutadans que poguessin treballar dins un voluntariat de defensa passiva; i la funció d'agitació i propaganda, que pretenia desenvolupar una moral col·lectiva d'alerta entre els ciutadans. Tots aquests coneixements es transmetien mitjançant cursets gratuïts per a tothom que es mostrés adherit al règim, que tingués entre divuit i quaranta-cinc anys i no estigués inclòs a cap lleva cridada pel govern. Els cursets tenien una part pràctica i una altra teòrica. Hi havia una primera part que era comuna per a tothom: s'hi estudiaven els antecedents de l'aviació i les mesures de defensa passiva preses a Europa i a Catalunya, els tipus de bombes i els seus efectes, els refugis i les trinxeres, els antecedents de la guerra química i un estudi dels gasos usats en combat i finalment, les mesures sanitàries en cas d'atac químic. La part pràctica consistia a mostrar diverses bombes i els seus efectes i la visita als refugis i les trinxeres. Després de la part comuna hi havia una lliure elecció: el curset Z, el curset sanitari i el curset de salvament, que permetien especialitzar als alumnes ¹⁵.

5.8 El comportament de la població

L'acció del nou tipus de guerra aèria buscava fragmentar la societat, destruir, individualitzar, desmoralitzar. Era una guerra nova, una experiència nova i va tenir moltes reaccions inicials, però poc a poc la societat va integrar el nou sentit de la guerra. Això ho van plasmar els infants en els seus dibuixos, els novel·listes en els seus contes, els cartellistes en els seus missatges, els actors en les seves representacions, els polítics aprovant mesures i els ciutadans d'una ciutadania republicana.

Tot i la reacció i la mobilització que va tenir la població civil, la gent es resistia a abandonar casa seva. Tenien por que si marxaven, després es podien trobar la casa buida o destruïda. Hi havia gent que es quedava paralytzada, incapaç de moure's, que preferia quedar-se a casa i esperar que passés l'alarma enlloc de córrer cap a un refugi. En canvi, hi havia d'altres que, a la mínima alarma que sentissin, corrien cap als refugis i esperaven que passés el perill. La gent es va abocar als refugis quan es van produir els bombardejos, refugis que estaven a mig fer. Després, a mesura que anava passant el temps, molta gent es quedava a casa, encara que els refugis ja estaven acabats. L'estat d'angoixa de les persones era insostenible, el cos i el cap tenien mecanismes de defensa per a aquestes situacions. Van ser quasi tres anys i la gent "s'hi acostumava" i d'atac en atac s'organitzava. Encara que això no volia dir que no passessin por, sinó que eren ciutadans que miraven de passar els dies de la millor manera possible.

¹⁵ PUJADÓ I PUIGDOMENECH, Judit, *El llegendat subterrani*. Barcelona:Editorial Ara llibres, 2008



Il·lustració 13. Dibuixos dels nens que van patir la guerra civil.

Aquests bombardejos van afectar molt als nens que abans de la guerra jugaven a jocs normals com el futbol, a lladres i serenos, a moros i cristians, i ara jugaven a bombardejos: primer les sirenes, després corrien desesperats cap als refugis, el soroll de les bombes i dels antiaeris, l'auxili dels ferits, les ambulàncies i la ràdio que anunciava que el perill ja havia acabat. Amb un maó i un tros de canonada tirat a l'aire feien el soroll de les bombes. Després sortien dels amagatalls i deien l'avis de la ràdio. La preocupació per la protecció dels infants que anaven a l'escola va ser molt important al llarg de la guerra. En algunes ocasions els mateixos pares i mares es van encarregar de construir refugis per a les escoles.

En resum, els bombardejos van desolar la ciutat de Barcelona provocant moltes víctimes mortals i destruint una part del centre i, a més, van tenir uns efectes demolidors sobre els ànims de la ciutadania.

5.9 La crisi del 1938

Cap al 1938, a causa de la manca de diners, l'ajuntament havia demanat un crèdit de vint milions de pessetes al Banco de Crédito Local de España. Les obres dels refugis avançaven lentament. Els mitjans de comunicació ja escassejaven i s'havia començat a detectar la reducció del rendiment per part del personal encarregat de la construcció.

A més, la situació començava a tancar-se: no hi havia manera de trobar ciment, totxo, rajoles o sacs de terra. No hi havia gasolina per engegar els generadors. La situació era precària a tot arreu: l'exèrcit començava a retirar bombes que no havien esclatat, els membres de les juntes locals anaven acumulant atribucions i buidant les arques, les tasques de salvament no sabien quin ordre havien de rebre, es va generar un clima de desmoralització, els edificis mig enderrocats eren un perill, no hi havia mitjans ni per il·luminar i poder continuar les feines de nit, ni per retirar la runa que representaven un obstacle per a la circulació. Al gener del 1939 la manca de gasolina va impedir que les ambulàncies municipals poguessin assistir a les víctimes d'un bombardeig. El comportament de la ciutadania havia variat i també havia canviat la manera de desenvolupar la construcció de refugis.

5.10 Seguretat dels refugis

Sobre la seguretat dels refugis se'n va parlar molt: d'una banda, la por i el desconeixement de les noves tècniques o les bombes que podia fer servir l'enemic ; i de l'altra, construir un refugi capaç de resistir qualsevol agressió era pràcticament impossible. A més, cal afegir la manca de recursos i materials. No obstant, es van construir refugis que eren capaços d'aguantar cent quilos i també protegien de la metralla i de la possibilitat de rebre una allau de runa, encara que no tots els refugis eren igual de segurs perquè no tots estaven construïts de la mateixa manera ni en el mateix lloc. Tot i els esforços, no es van poder evitar algunes morts dins dels refugis tot i que van salvar moltes vides. Molts ciutadans van morir a casa seva entre les runes de l'edifici, tot i sabent que dins d'un refugi haurien tingut moltes més possibilitats de sobreviure.

Encara que la població va dipositar molt esforç, els refugis eren insuficients per vetllar per la seguretat del milió d'habitants que tenia Barcelona en aquella època a més del gran nombre d'immigrants forçats que arribaven contínuament a la ciutat fugint de l'avanç franquista. Per això, molts ciutadans van optar per marxar de la ciutat i buscar un refugi a la muntanya o al camp, lluny dels objectius de l'aviació.



Una persona que va contribuir molt en la construcció d'aquests refugis va ser en Ramon Parera. La seva tècnica per a construir els refugis va ser copiada pels britànics l'any 1945 a la Segona Guerra Mundial i una mostra d'això van ser aquestes paraules del president Churchill "No vull menystenir la severitat del càstig que cau damunt nostre, però confio que els nostres ciutadans seran capaços de resistir, com va fer-ho el valent poble de Barcelona."

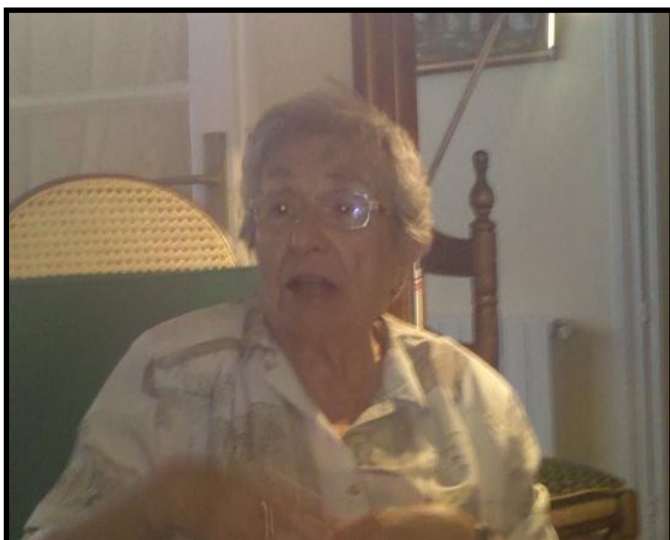
Ramon Parera va néixer a Barcelona el dotze de març del 1907, en un pis del carrer Major de Gràcia en el qual va viure fins que es va exiliar. Es va llicenciar l'any 1931 a l'Escola d'Enginyers Industrials de Barcelona. El vint-i-sis de febrer del 1938 va entrar com a secretari tècnic de la secció de plans i obres de la Junta de Defensa Passiva de Catalunya. Era l'encarregat de supervisar i aconsellar per tal d'aconseguir refugis amb un bon nivell de protecció i resoldre els problemes que es poguessin presentar. Va participar en estudis per provar la resistència de nous materials i de les bombes. Va ser obra seva el disseny de la seu central de la JDPC a Barcelona. Es va exiliar a Londres gràcies a l'enginyer Cyril Helsby. Els seus coneixements en defensa passiva havien de ser utilitzats per al govern britànic. Va publicar un article al 1941 *When the bombs fell on Barcelona* on explicava les característiques dels bombardejos a casa nostra, les conseqüències i com s'hi havia de fer front ¹⁶.

¹⁶ PUJADÓ I PUIGDOMENECH, Judit, *El llogat subterrani*. Barcelona:Editorial Ara llibres, 2008

6 TREBALL DE CAMP



6.1 Entrevista 1



La Lourdes Valero Va tenia set anys en el moment en que va esclatar la guerra. En l'actualitat en té vuitanta-dos i gaudeix d'una envejable claredat dels conceptes. Vivia al carrer Xuclà i al final de la guerra va viure a Sant Gervasi, però, de fet, no s'ha mogut mai del barri perquè ara viu al carrer del Notariat.

La seva primera afirmació taxativa va ser: *"... tot això va resultar ser una gran enganyifa..."* davant la meua estranyesa li vaig preguntar el per què i em va respondre: *"...que primer els*

anarquistes perseguien tot aquell que no era afi a la causa i després els "nacionales", que es van presentar com una solució, van resultar ser un engany perquè eren igual que els anarquistes però amb un signe polític diferent..."

Abans de parlar sobre els bombardejos, va fer un petit retrat del context històric del moment on ens va explicar que mentre a l'estat espanyol es va produir una sublevació militar, a Catalunya i a Barcelona es va produir una revolta.

Explica que vivia al carrer Xuclà proper a l'església de Betlem, situada al carrer del Carme i que va ser incendiada pels anarquistes. En aquest carrer hi havia un solar amb una muntanya de terra destinat a la construcció de l'Ateneu Enciclopèdic Popular, però que mai es va arribar a construir i van destinar aquest solar a la construcció d'un refugi que segons les seves paraules *"...feia riure i no hi vam arribar a anar mai perquè feia molta pudor perquè la gent el feia servir de vàter ja que no el tancaven..."* On si que van fer bons refugis va ser a Gracia o al Poblesec però ells no hi podien anar perquè estava prou lluny així que, quan hi havia un bombardeig es quedaven a casa, un tercer pis. Destacar la seva reflexió que, davant un possible bombardeig si es quedaven a casa *"només els hi cauria un sostre al cap"*, en canvi, si anaven a casa de la veïna de l'entresòl, els hi podia caure l'edifici al damunt. Seguien els consells sobre on ubicar-se en cas de bombardeig, que era a prop de parets mestres i cantonades, estirats al terra en angle recte. Va declarar que *"...sentia molta por perquè s'escoltava barravim – barravam i les bombes al caure xiulaven..."*. Els primers dies de la guerra els anarquistes van cremar l'església de Betlem i tal com afirma *"...l'església era un joia artística, molt maca, barroca, i no en va quedar res. Van apilar tots els bancs i van fer una foguera i no van venir ni els bombers, ni la policia, ni ningú..."*

Quan va caure la bomba a Betlem, es va fer fosc pel núvol de pols perquè la bomba havia caigut a escassos tres metres de casa seva. Tot i les indicacions que tenien, es van amagar a sota al llit i van esperar a que passés el perill. Un cop ja havia passat el perill, es pensaven que estaven penjats perquè les cases quedaven sense façana però van anar cap a la cuina i van veure que la finestra havia caigut i la balconera i el mirall del menjador

TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

havien quedat destrossats. Aleshores van sortir al carrer tots els veïns espantats i al terrat de casa seva havia caigut un tros de metralla recargolat d'uns vint centímetres. Van trucar al seu pare des del telèfon d'un bar per saber com estava i quan tornava va veure el carrer del Carme "...sembrat de morts, gent corrent amunt i avall, i amb l'atac aeri que continuava cap a la plaça de Sant Felip Neri...". El seu tiet, que vivia a Gràcia, els va dir que anessin a casa seva a viure perquè allà no hi podien viure i quan van anar-hi, al cap de pocs dies, van començar a bombardejar el barri de Gràcia. Per desplaçar-se va agafar el metro amb la seva mare i van veure que allò ja era un refugi perquè les andanes estaven plenes de gent amb els seus matalassos i les quatre coses més interessants. Dins dels vagons anaven molt apretades perquè la gent fugia de casa seva i anava cap a un altre lloc on encara no haguessin bombardejat. A mig trajecte va marxar l'electricitat i es van quedar uns moments a les fosques dins d'un túnel, però després va tornar el llum i van poder arribar a Gràcia on van viure en un soterrani d'una torre perquè no hi havia lloc per a tots. En aquell lloc van viure un any i escaig, fins que va acabar la guerra.



Sobre els avisos de perill de bombardeig afirma que "...Ens avisaven que hi havia perill

amb unes sirenes, però moltes vegades la bomba queia abans que la sirena sonés. Quan queien les bombes feien un soroll semblant a un xiulet i després quan impactaven al terra o als edificis feien un soroll bestial..."

Sobre la seguretat dels refugis "...no crec que els refugis fossin segurs, potser alguns sí, però la veritat és que podia caure una bomba a l'entrada i ja t'havien fotut, potser era una manera d'estar més protegits. A la meua manera de veure, encara que el refugi del costat de casa meua hagués estat una preciositat, no hauria baixat perquè preferia quedar-me a casa..."

Els ànims de la població van canviar "...segons d'on bufava el vent..." hi havia gent que al principi de la guerra estava molt contenta perquè volia que "...Catalunya fos un estat on s'hi estigués bé i que estigués ben amunt; però ens van ben estafar i ha costat molt de recuperar i ara la tornen a estafar. Mira, va malament que hi hagi una guerra, però va bé perquè la gent s'espavili una mica més..."

No hi havia resignació entre la població, però el que sí que hi havia era por cap als dos costats "...perquè tant els anarquistes com els franquistes eren uns dictadors i si no pensaves com ells et pelaven. Els comunistes ho havien de col·lectivitzar tot i els franquistes entraven quan volien a casa teua, ho regiraven tot i s'emportaven el que volien..." Van deixar tota Barcelona "...trinxada..." tal i com van fer posteriorment amb Alemanya o França. La

TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

Barceloneta no es reconeixia, la van destrossar tota i molts barris van quedar fets una misèria “...o sigui que, el que no havien destrossat uns cremant-ho, ho van fer els altres amb bombes i trinxant-ho...”

Sobre el paper que van jugar les institucions en aquell moment, va afirmar que: “...les institucions van fer el que van poder. La Generalitat liderada per en Companys va caure a mans dels franquistes, que primer van carregar-se tot allò que hi havia organitzat i després el van matar a ell com a símbol de l'enemic a batre...”

Tot seguit, la Lourdes compara la situació viscuda en aquell moment, a la viscuda en l'etapa de la transició a la democràcia pel president Pujol en la redacció de l'Estatut d'Autonomia del 1979. Dient que “...poc més es podia fer amb el soroll dels sabres al darrere...”

A la pregunta de si va arribar un moment que cregués que la guerra no s'acabaria mai, va respondre “...No vaig pensar que la guerra no s'acabaria mai perquè tots esperàvem que s'acabés aviat. A més les poques notícies que ens arribaven deien que amb en Franco tot s'acabaria. Quina enredada!...”

Tot just acabar la guerra va quedar la fam, els ferits, els morts...però després encara va quedar una cosa: la misèria. Els nens de l'època no van patir gaires conseqüències, però els que si que ho van fer van ser els joves que van haver de fer el servei militar i van tornar amb tuberculosi, una malaltia molt comuna, i que molts després van morir per això. Després de la guerra hi va haver l'estraperlo on hi podies trobar pa, arròs, pagant-lo a un preu molt alt. Tal com afirma “...durant la guerra funcionava la tècnica d'intercanviar coses de menjar amb els pagesos (si volien) perquè ells són els únics que no van passar tanta fam...”. Una altra conseqüència molt important són els odis “...veig que el que li va tocar patir alguna cosa dels anarquistes està empipat amb ells, i el que li va tocar patir alguna cosa dels franquistes, no els pot veure, o sigui que hi ha odis que no es perdonaran mai i és molt complicat que la gent sigui equànime...”

La majoria de la població que hi havia aleshores eren dones i nens perquè els homes joves havien d'anar al front des dels disset anys fins als quaranta-dos i quan ja havia acabat la guerra encara cridaven a homes per ajudar a reconstruir el país “...quan va acabar la guerra, van cridar al meu pare per anar a fer fortificacions, però ell no s'hi va presentar perquè tot estava molt malament, tot plegat era un desastre...”

Després es va fer com un pacte de silenci afavorit pel fet que hi va haver una dictadura i tal com diu “...pels anarquistes, si no pensaves com ells, eres el dimoni; i pels franquistes eres catalanista, que era pecat, i “rojo”, que per aquest fet ja mereixies la mort. O sigui que més val que no haguéssiu de tornar a passar la guerra perquè és horrorós perquè si guanyen uns expliquen les seves glòries i si guanyen els altres expliquen les seves, tot plegat un embolic...”

Un altre aspecte a destacar van ser les represàlies. Tal i com explica la Lourdes “...A les golfes de la casa hi havia una porteta que ens servia de refugi per quan venien els franquistes a buscar el meu germà i el meu pare, ja que eren buscats. Els franquistes van agafar un paper d'un home que feia de barber i que tenia apuntat quants homes hi vivien a cada carrer. Un dia van venir a casa i van començar a buscar dos homes i com no van veure a

ningú perquè estaven amagats, van tirar un tret per veure si sortien a veure si ens havien fet mal, i com no van sortir, els franquistes van marxar...”

L'última declaració que va fer va ser “...Ara encara queden molts rancors i quan dius que aquesta persona és un “facha”, el que és es un ressentit. És un “facha” perquè no vol entendre que les coses han evolucionat i una dictadura mai serà un règim bo, sinó que és millor una democràcia. Em fa ràbia perquè sembla mentida que siguin tan tontos...”

6.2 Entrevista 2

En Desiderio Garcia Felipe tenia setze anys quan va anar a la guerra i actualment en té noranta-tres. Sempre ha viscut a la mateixa casa del poble de Riópar, Albacete. És un home que té dificultats per recordar què ha fet el dia anterior però té facilitat per recordar què va fer durant els anys més durs de la seva vida.



En Desiderio és un home que va estar un total de cinc anys al servei militar. Quan tenia setze anys va marxar cap a Huelva a fer la “mili” i, al 1936, quan va començar la Guerra Civil, el van portar cap a Extremadura perquè lluités amb el bàndol dels “rojos”. Allà s’hi va estar els tres anys que va durar la guerra i després va tornar cap a Huelva per a fer el Servei Militar. Un cop finalitzat, va tornar cap el seu poble natal, Riópar.

Ell diu que el temps que va estar a la guerra el va dedicar a fer dues activitats “... había días que luchábamos porque cada uno de nosotros tenía un rifle y una ametralladora; y había otros días que descansábamos y hacíamos guardia para que los soldados nacionales no se metieran en nuestro territorio y nos pudieran matar para conseguir más terreno ...”

Sobre el lloc de destí al que va anar diu que “... a mí me obligaron a ir a Huelva para hacer la “mili” y cuando estuve allí empezó la guerra y me llevaron para Extremadura. Cuando acabó, volví a Huelva y estuve dos años más para acabar el servicio militar...”. Afirmar que al servei militar “...hicimos guardias y esperábamos a que alguien se metiera por dónde no debía y nos robara algo y entonces lo intentábamos matar...”

Sobre l'activitat que més feia diu que “...lo que más hacíamos era luchar contra los soldados nacionales con nuestros rifles. Nos pegábamos tiros unos a otros. Cuando le pegabas un tiro a un soldado y no lo matabas, te tenían que defender del ataque. Si lo matabas, lo echabas a la fosa común. Eso era horroroso porque nos matábamos entre hermanos!...”

Afirma que la divisió entre els dos bàndols es feia per tendències polítiques i que podia ser que en una família hi hagués dos membres en diferents bàndols i que estaven destinats a matar-se entre ells. També hi havia casos en què, si tu estaves a la “mili” en un regiment concret i et deien que havies de lluitar per un bàndol, ho havies de fer encara que fossis de l'altre bàndol perquè sinó et mataven. En definitiva, hi havia vegades que no importava quins eren els teus ideals perquè si et deien que havies de lluitar a favor dels uns ho havies de fer a la força i no et podien enganxar perquè sinó estaves mort.

Sobre l'inici i el final de la guerra diu que *“...estalló la guerra porque habían muchas discusiones y empezaron a liarse a tortazos. Nosotros ya sabíamos que iba a estallar porque el ambiente estaba muy tenso. Un día nos dijeron que había que luchar y no nos dieron ninguna explicación porque todos nosotros ya la sabíamos. Veíamos como se estaban haciendo las cosas y todo el mundo lo estaba esperando. Cuando se acabó, uno ganó y el otro perdió y como éramos rojos pues nos fuimos donde nos mandaron. Todos los soldados que habían matado a alguien sin ninguna razón, fueron juzgados y los mataron o los metieron en prisión. Yo, cuando cumplí con el servicio militar, me fui a mi casa...”*

Quan va tornar a Riópar la gent estava enfrontada per les tendències polítiques. Al poble hi havia més “rojos” que “nacionals” i no hi havia moltes disputes. Si hi havia algun incident, era perquè entre famílies s'havien robat alguna cosa. El que si que va canviar va ser la manera de viure perquè el poble vivia de la fàbrica de bronze que hi havia i que s'abastava de la mina que hi havia a prop i, durant la guerra, es va deixar de fer bronze per a fer municions fins que es va acabar, moment en què va reprendre l'activitat de tota la vida. Tot i que hi havia molta fam, no era un dels llocs on pitjor es vivia perquè a la fàbrica sempre hi havia treball i al camp també. Tot i això diu *“...yo pasé hambre pero hubo gente que pasó más que yo. Como había hambre el que podía coger más comida la cogía, y el que no pues se quedaba sin comer, y de ahí venían las disputas, los tiros y las puñaladas entre rojos y nacionales...”*.

Explica que van tirar bombes a tot arreu, però on més tiraven era en els llocs més grans i si no et queia molt a prop no t'adonaves. No tenien sirenes per avisar quan hi havia perill, però la gent, quan s'assabentava, corria cap als seus amagatalls perquè no tenien refugis.

Per concloure diu que *“...hay muchas cosas de las que no me acuerdo porque han pasado muchos años y fue una época muy dura que a veces prefiero olvidar aunque no puedo...”*.

6.3 El refugi 307

6.3.1 Introducció

Els bombardeigs fets per de l'exèrcit de Franco a la rereguarda van significar un fenomen nou que la població civil havia d'encarar. El front de la guerra era lluny, però amb l'inici dels bombardeigs, les vides dels civils corrien el mateix perill. Ja no es distingia si es tractava d'objectius militars o d'una zona civil: tothom participava en la guerra. Els bombardeigs sistemàtics sobre la rereguarda eren un trasbals per la vida quotidiana i empitjoraven les condicions dels civils.

Per afrontar aquesta nova situació, el Govern català i els ajuntaments van organitzar un servei de defensa eficient. Com a resposta als primers bombardeigs, es va crear la Junta de Defensa Passiva i unes juntes de defensa local encarregades de posar en marxa totes les mesures necessàries per salvaguardar les vides de la població civil. Els primers llocs que van habilitar com a defensa van ser els soterranis de les cases i la xarxa del metro. Però en intensificar-se els bombardeigs, es van començar a fer refugis. I, entre el miler llarg que se'n van construir, hi ha el Refugi 307.

El projecte del Refugi 307 consisteix en prop de quatre-cents metres de túnels de volta d'1,6 metres d'ample i dos metres d'alt, totalment revestits. La capacitat del refugi, segons el projecte, era de dues mil persones, quantitat que sobrepassava les recomanacions oficials, que eren d'un metre quadrat per a cada quatre persones. Al final de la guerra, i gràcies a l'esforç de molta gent implicada, s'havien aconseguit excavar dos-cents metres de túnels de 2,10 metres d'alt i entre 1,5 i 2 metres d'ample, amb tres entrades d'accés.

Al llarg del recorregut pel refugi es poden conèixer les condicions que van viure els qui es van refugiar entre les seves parets, i es poden observar les diverses estances que el formaven, com ara els lavabos, una font, una infermeria, la sala dels nens i una llar de foc, entre d'altres.

Aquest refugi, construït al número cent seixanta-nou del carrer Nou de la Rambla, al barri de Poblesec, per defensar la població dels atacs aeris, s'ha recuperat per mostrar la crueltat de les guerres i les seves conseqüències.

Com la majoria dels refugis de Barcelona, la construcció del Refugi 307 va ser una iniciativa dels veïns. Un veí del barri de Poblesec va ser l'encarregat de projectar el refugi gràcies als seus coneixements tècnics. També va tenir accés a alguna de les publicacions sobre la construcció de refugis que s'havien editat. El projecte, bon exemple d'un refugi de tipus galeria de mina, gaudeix amb gairebé totes les recomanacions.

Tot i que no es va aconseguir construir tots els elements del projecte, cal dir que era un excel·lent model sobre el qual treballar i bastant semblant al refugi que finalment es va construir. S'ha d'agrair el treball de disseny a l'autor d'aquest plànol, mor abans d'acabar la guerra i que a petició de la família ha quedat en l'anonimat, que com tants d'altres, dedicava el seu temps lliure a intentar protegir la vida dels més indefensos.

6.3.2 Visita al refugi 307

El Refugi 307 té més de dos-cents vint metres d'excavació de galeria en mina, és a dir, és simplement un forat fet dins de la muntanya i que després és reforçat amb tota l'estructura de maons i una sèrie d'elements destacats.



Il·lustració 14. Foto amb en Marc Jobani a l'entrada del refugi 307.

Després de l'experiència del metro, que va ser la primera experiència que va tenir la població, es van adonar de dues coses. La primera era que el sostre aguantava, l'estructura amb volta, que és també la que hi ha al metro de la ciutat, és òptima per resistir les vibracions provocades per les ones d'expansió. L'altra cosa de la que es van adonar va ser que al metro no hi havia lavabos i que la gent els necessitava, per tant, un cop dins del refugi, el primer que hi trobes

són els lavabos. Tots els bombardejos estaven calculats militarment perquè duressin entre vint-i-cinc i trenta-cinc minuts i, per tant, la gent acostumava a estar entre tres quarts i una hora dins del refugi i era molt fàcil que en una hora la gent tingués necessitat d'anar al lavabo sobretot en les situacions d'angoixa a les que estava sotmesa. La Junta de Defensa Passiva va crear unes normes i una d'elles va ser que els lavabos havien d'estar a la vora dels accessos per una qüestió de salubritat, de respiració, perquè no estan connectats a les clavegueres, sinó que eren pous morts, per tant, millor que s'airegessin a la vora de les entrades. També perquè el refugi es comença a construir per les tres portes alhora de manera que el primer tram que es construeix és el del costat de la porta i si hi fan els lavabos es podran utilitzar des del primer moment. El lavabo dels homes es deia "la turca", i el de les dones era una tassa de vàter com les que tenim a casa i, amb un llistonet de fusta i una tela de sac mantenien la intimitat.

Per fer-hi arribar l'aigua, la van canalitzar sota el paviment des d'una font trobada més endins fins al costat dels lavabos, on s'hi pot apreciar les restes d'un tub. D'alguna manera, van tenir aigua potable dins el refugi, cosa gens habitual. Els usuaris del refugi recorden tenir aigua sempre sota els peus, perquè alhora de construir-lo, a deu o dotze metres sota el nivell del carrer, sortia aigua i humitat i la gent havia de posar taulons i pedres per no tenir sempre els peus mullats.

TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

L'entrada en forma de zig-zag és una altra de les normes de la Junta de Defensa Passiva, juntament amb la de col·locar lavabos al principi del refugi. Era una mesura per evitar que si la metralla entrava al refugi, no afectés als refugiats ja que quan queia una bomba, en un angle de noranta graus, podia sortir fins a quatre-cents quilos de metralla. Per tant, el zig-zag feia rebotar els trossos de metralla que podrien entrar en el cas que caigués alguna bomba. També es pot apreciar que la galeria no és recta (tot i que en els plànols inicials sí que ho era) aconseguint així que cada galeria fos independent l'una de l'altra de manera que si queia una bomba a la primera galeria, les altres dues no quedaven afectades i no tenien el risc de patir un efecte domino. A més, tots els canvis de direcció en el traçat són rodons per facilitar l'evacuació en llitera en cas d'accident.



Il·lustració 15. Plànol del refugi 307.

El color de les parets i del sostre de l'inici del recorregut és negre perquè a partir del 1945, la fàbrica de vidre que hi havia al costat es va apoderar d'un tros del refugi, va plantar una paret i el va aprofitar per enviar els fums dels forns on fonien el vidre i tota l'escòria anava quedant emmagatzemada a la sala. Originalment el refugi era tot blanc, estava arrebossat amb ciment i el terra estava pavimentat, així aconseguien segellar el refugi. El sostre i les parets estaven recobertes de calç que intentava pal·liar l'entrada de l'aigua. A les galeries hi ha un seguit de compartiments a les parets perquè els veïns poguessin dipositar espelmes, mantes o alguna petita farmaciola per curar a la gent que es feia mal quan entrava al refugi.

A tota la galeria hi ha sistema elèctric. Es poden veure els típics aïllants de porcellana que permetien sostenir una estesa de cable per il·luminar el refugi. Aquest és un sistema elèctric alternatiu a través d'una bateria que s'anomena bateria d'acumuladors o grup electrogen. Aquest sistema es connectava directament amb la xarxa local externa que venia de la fàbrica de "las tres señoritas del paralelo". En el procés de recollida social que hi va haver després de la guerra, la gent va entrar i es va emportar els bancs i les regletes aïllants de fusta per fer llenya petita i vendre-ho. Els que s'havien quedat sense casa o aquesta estava parcialment destruïda, també entraven al refugi i reciclaven la fusta.

La manera de construir un refugi era un dels aspectes més importants. Cada cop que queia una bomba damunt del refugi, la gent explica que tremolava tant que inclús podia caure del banc. Per tant, s'ha de pensar que l'estructura tremolava molt sovint i s'havia de buscar una manera per esmorteir aquest cop. La solució va ser construir les parets i els sostres de maons, que va ser un èxit. També va ser un èxit construir el sostre amb la volta catalana perquè, d'aquesta manera, tot el pes de la muntanya el deriva cap a les parets i a la zona central, que és la més dèbil, no hi ha pes i així s'eviten esquerdes. La volta està feta de maó perquè és molt més flexible

i elàstic que la pedra. La pedra és més dura que el maó però no és elàstica i aquí el que es tractava era de buscar un material que fos elàstic per poder esmorteir el cop de la bomba. El maó era el material perfecte perquè està fet d'argila i l'argila és porosa i permet l'entrada de petites bombolletes d'aire, de manera que quan queia una bomba, les bombolles d'aire s'estiraven i permetien amortitzar el cop. Aquest efecte permet que el maó es trenqui molt més lentament que la pedra i que quan ho faci, sigui en làmines i de fora cap endins de manera que l'interior sempre està intacte.

A la zona central del refugi s'hi troba la unió de la galeria número u i la número dos. S'hi conserven alguns plafons que havien escrit els veïns per tal de donar a conèixer algunes de les normes del refugi i animar a la gent a fer silenci. Hi ha una saleta amb sostre de volta catalana on hi havia la bateria d'acumuladors que distribuïa l'electricitat per tot el refugi i tenia una autonomia de tres hores, encara que la gent no s'hi estava més d'una hora. Una excepció van ser els dies setze, disset i divuit de març del 1938 en que la gent va estar-s'hi gairebé setanta-dues hores. Al costat de la sala de l'electricitat, van voler col·locar una infermeria però van començar a picar i de sobte va començar a sortir aigua d'una font i es va inundar tot amb el perill que l'electricitat estava al costat. Van haver de trobar una solució que va ser fer un dipòsit amb una tapeta que permetia recollir uns tres o quatre metres cúbics d'aigua fins que aquesta va estar a punt de sortir pel sobreexidor. Aleshores van fer una rasa que feia de claveguera i que sortia de la boca del dipòsit, recollint l'aigua en el punt més àlgid conduint-la cap a la porta número dos, expulsant-la al carrer. D'aquesta manera tenien aigua potable fins que el dipòsit s'omplia i la que sobrava anava a parar al carrer.

A continuació hi ha una infermeria bastant gran. Està composta de dues parts. En una part hi havia dos taules i tot el material quirúrgic i és el lloc on operaven a la gent que havia pres mal quan intentava entrar al refugi o bé havia impactat una bala al seu cos. Un cop la persona havia estat intervinguda quirúrgicament, la posaven a la sala del costat. Aquesta sala està recoberta de calç per protegir als malalts de la humitat i hi ha una paret falsa i un terra també fals per donar encara més cobertura a una gent que estava sensible. Hi havia un seguit de forats a la paret falsa amb uns aplics de metall que servien per posar un parell de llits que estaven agafats amb unes cadenes, que anaven de la paret falsa fins a la part exterior del llit i servien per a què els malalts es poguessin estirar. Al final de la sala hi havia dos prestatges que permetien la col·locació d'unes fustes i servien per guardar remeis i medicaments. Un element important que hi ha a la sala és un seguit de forats a les parets i al paviment que servien per a que l'aire que hi havia entre la paret i la falsa paret pogués sortir cada cop que hi havia un bombardeig, esmortint l'ona expansiva. Si no haguessin deixat aquests forats, cada cop que hagués caigut una bomba, la paret s'hagués esquerdat i hagués posat en perill els malalts.

Una cosa que cal recordar és que quan parlem de la guerra sempre parlem de polítics, milicians, guerrers, militars i mai parlem dels metges i les metgesses que van estar treballant moltíssim des del primer moment de l'alçament militar fins al punt que a l'hospital Clínic no paraven de treballar i es van arribar a plantejar de fer un servei de vint-i-quatre hores. Com que els metges treballaven tant i no podien descansar, van començar a fer torns i així va ser com es va crear el servei d'urgències. També a causa de la guerra, es va crear el primer banc de sang de Barcelona i de tota Europa.

A continuació, hi ha una petita sala amb el sostre amb forma de creueria que es va ensorrar. Aquesta sala havia d'estar destinada als nens perquè moltes famílies es barallaven perquè els nens ploraven o parlaven fort. L'arquitecte va proposar a les famílies fer una mena de guarderia i així ho va fer, però va cometre l'error de no fer la sala amb el sostre de volta i el pes de la muntanya va fer que la sala s'ensorrés. Per sort, l'arquitecte ho va veure abans i va avisar a les famílies que no possessin als seus fills allà dins i va canviar la funció de la sala. Per tant, la sala es va convertir en el lloc on els nens anaven dipositant la sorra que treien per acabar de construir el refugi.

Fins aquest punt, tot el que hi ha es va construir en un any i nou mesos; des de finals de març del 1937 fins al gener del 1939.

El següent tram és més fresc i més baix que la resta del refugi i és el tram que va manar fer Franco a partir de l'any 1940. Quan acaba la guerra, Franco inspecciona tots els refugis de Barcelona i veu que això seria una prova contra ell perquè estava atemptant a la població civil, cosa que estava pactat des de la primera guerra mundial que no es podia fer. De manera, que el que fa és tapiar molts d'ells perquè no es vegin, però en canvi, aquest li desperta interès perquè està als peus de Montjuïc i pot servir als soldats que a partir de l'any 1940 custodiaran la muntanya. El castell es converteix en presó i es produeix el judici sumaríssim del president Companys i el posterior afusellament. Entre els anys 1940 i 1945 hi ha molts nazis que viuen a Barcelona i Franco mana acabar de construir el refugi perquè s'hi puguin estar ells i els soldats. Quan s'acaba la segona guerra mundial, els soldats marxen i el refugi queda inacabat, descobert i abandonat.

Un cop el refugi passa a mans de l'ús públic, és la gent del carrer la que acaba la galeria que connecta tot el refugi. Durant la postguerra, la gent passa molta gana i se les empesca totes per intentar beneficiar-se i un senyor planta xampinyons en aquesta galeria entre els anys 1946 i 1949. A les parets es poden veure un seguit de forats que servien per fixar les bases amb uns escaires on a sobre cultivava els seus xampinyons. La sala reunia totes les característiques que es necessitaven, ja que la humitat era constant, no hi havia llum i la temperatura era l'adequada. A partir de l'any 1949, aquest senyor ja s'ha fet ric perquè ha venut tots els xampinyons a l'estraperlo i abandona el refugi.

Quan el refugi torna a estar abandonat després de la marxa del senyor dels xampinyons, ocupa la sala una família de Granada, que en descobrir-lo, s'instal·la i és la que fa la llar de foc que inclús té una xemeneia que no va cap a munt sinó que va per la paret fins al lavabo de l'entrada. Diu la gent del barri que tenien quadres penjats, plantes a l'exterior, la sala pintada de blanc, tot a l'estil andalús. Aquesta família eren barraquistes, i com molta altra gent, havien vingut durant la guerra d'altres punts d'Espanya fugint dels nacionals. Un cop acaba la guerra, no poden tornar cap al seu lloc de residència i es queden a viure a Barcelona buscant una nova oportunitat, però Barcelona ha estat bombardejada, destruïda i encara faltaran uns deu o dotze anys perquè comenci a tenir una vida econòmica important. Al principi dels anys seixanta, la família marxa a un pis que els dona l'ajuntament i tot aquest espai queda abandonat fins l'any 1969.

TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

A final del refugi, hi ha dos lavabos i un recorregut en zig-zag que ens indica que hem arribat a l'altra porta de sortida.

Un cop ja hi ha hagut la manifestació del 1968 de París i les revolucions estudiantils, Franco imagina que dins del refugi hi pot haver alguna mena de comando a l'estil Salvador Puig Antich o ETA que puguin tenir una mena de magatzem d'armes. Aleshores fa intervenir a Protecció Civil que és la que fa el nou plànol i tapia el refugi. A partir d'aquest moment, es va passar vint-i-cinc anys tancat fins que no es va tirar a terra la fàbrica de vidre adjunta, l'any 1995, quedant al descobert la porta principal.

A través de l'estudi de la Valeire Powles, una veïna anglesa del barri, i dels veïns que la van ajudar, es reconstrueix la memòria històrica del refugi. Per tant, la construcció l'any 1937 i la reconstrucció de la seva memòria històrica als anys noranta, han estat una qüestió veïnal.

6.3.3 Fotografies



Lavabo de les dones



Lavabo dels homes. "la Turca"



Sala de l'electricitat



Font



Aplic de porcellana



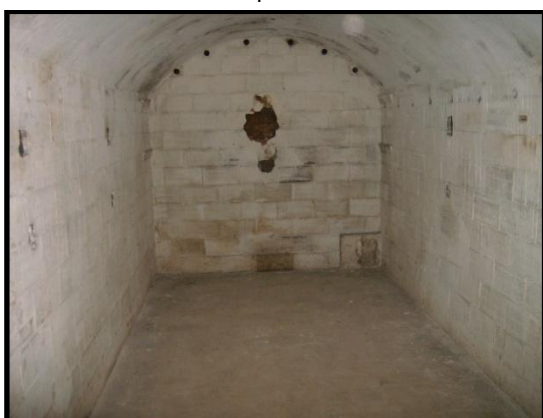
Cartell informatiu



Compartiment



Totxos esquerdat



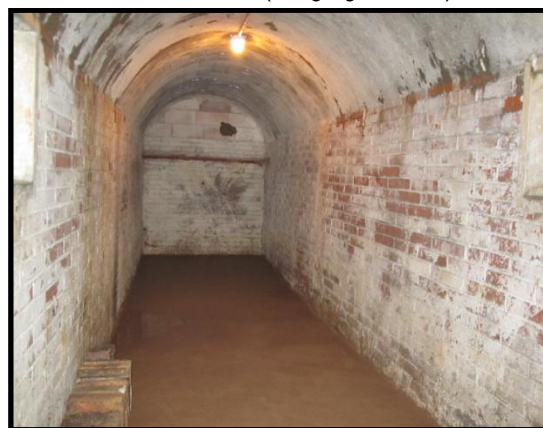
Infermeria



Sala de sorra (antiga guarderia)

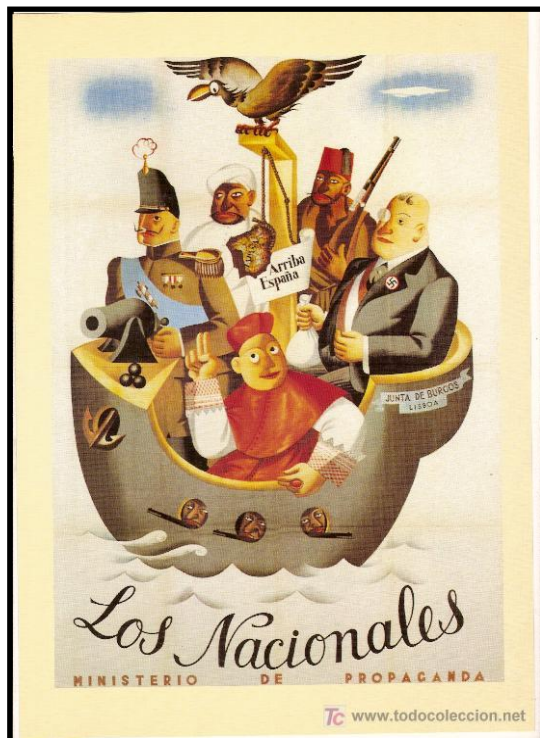


Llar de foc



Sala on seien les persones

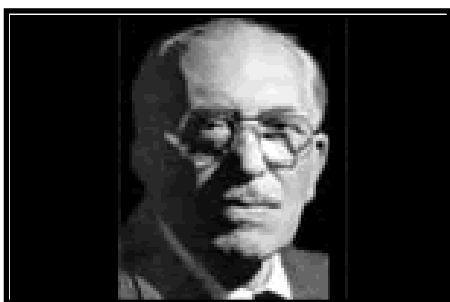
7 CAPÍTOLS COMPLEMENTARIS



Cartells de la Guerra Civil Espanyola fets pel bàndol republicà.

7.1 Mitjans de comunicació

La guerra civil va ser un dels primers conflictes bèl·lics que van ser fotografiats i filmats pràcticament des de tots els angles. Els avions duïen reporters que filmaven la població civil i feien fotografies, algunes de les quals van ser manipulades. Els mitjans de comunicació van mostrar un interès ràpid per informar sobre els bombardejos que patia la població civil i sobre els nous refugis que es començaven a construir. Les autoritats estaven interessades a difondre les imatges de l'horror que provocaven les bombes enemigues. Per sensibilitzar a la gent, es van editar cartells, es van escriure articles a la premsa i se'n va parlar a la ràdio. Conforme avançava la guerra, el govern va començar a controlar l'accés de periodistes. Per tal de controlar el tema es van dictar normatives segons les quals qualsevol persona que volgués filmar o fotografiar i obtenir informació sobre la defensa passiva, les zones bombardejades o qualsevol altre aspecte de la rereguarda afectada pels atacs, havia de tenir un permís especial. A finals de setembre del 1938 el cap d'estat major de l'exèrcit, feia arribar unes ordres segons les quals quedava totalment prohibit l'accés a les zones bombardejades. Al desembre del 1938, el govern de la República creava el *Servicio Cinematográfico Militar* que, a partir d'aquell moment, seria l'únic que podria enregistrar imatges considerades *secret militar*.



Il·lustració 16. Agustí Centelles

Un dels fotògrafs que cal mencionar per la seva importància és Agustí Centelles (1909 – 1985), ja que va ser un pioner de l'època i feia fotografies completament modernes per als seus temps. A més, Centelles va documentar la seva visió particular de la guerra i això era únic. En l'obra gràfica d'Agustí Centelles hi ha continguda bona part de la memòria visual de la Guerra Civil i, molt especialment, del poble de Catalunya i les seves institucions davant d'un conflicte que va esdevenir una tragèdia col·lectiva de l'Espanya del segle XX. Centelles va viure la guerra exercint la seva feina: el fotoperiodisme, i com a fotògraf al servei de la República, va recórrer els fronts des del Pirineu aragonès fins a Terol durant la Guerra Civil. Això sumat al grau de compromís amb la II República li va valer l'exili al 1939 i va haver de marxar derrotat, juntament amb milers i milers de compatriotes. Com tots, va iniciar aquell viatge incert i dolorós lleuger d'equipatge, però va saber emportar-se un tresor impagable: els milers de negatius que va generar la seva càmera fotogràfica: la Leica. No ho va fer per consideracions artístiques, sinó per evitar les previsibles represàlies de l'exèrcit franquista sobre els milers de protagonistes de les seves fotos. Les fotografies de Centelles tenien varis usos, ja que servien per il·lustrar els principals diaris i revistes, i per finalitats propagandístiques del bàndol republicà. Un cop va acabar la guerra civil, va ser inhabilitat pel franquisme per la seva pertinença a la maçoneria, així que no va poder tornar a exercir de fotoperiodista i es va dedicar a la fotografia industrial. Quan Franco va morir, Centelles va tornar a Carcassona per recuperar l'arxiu fotogràfic que havia amagat a les golfes d'una família amiga perquè no li requisessin. Durant molt temps s'ha restat importància a aquest magnífic fotògraf, però últimament sembla que es vulgui donar un pas més per situar Agustí Centelles

TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

al lloc que li correspon en la història de la fotografia catalana, en els orígens del fotoperiodisme mundial i en la memòria col·lectiva del nostre poble.¹⁷



Il·lustració 17. Fotografies d'Agustí Centelles de la Guerra Civil.

7.2 Reaccions de l'estranger

Durant el mes de març del 1938 i després dels tres dies de bombardejos intensius, les portades de la premsa internacional es van fer ressò de la massacre i el Papa Pius XI va condemnar la barbàrie i va enviar una carta personal al general Franco i una altra a l'ambaixada italiana, país oficialment neutral.

Les reaccions a l'estranger van ser de refús total dels bombardeigs. Un gran nombre de comitès internacionals es van fer ressò del que estava succeint. La notícia dels bombardeigs sobre la població civil va arribar fins al Comitè de París, el Comitè de Londres, el Vaticà, el senat nord-americà, el *New York Times*, el *Daily Telegraph*, o la revista *The Listener*, entre d'altres. Els dies vint-i-tres i vint-i-quatre de juliol hi va haver a París una "Conferència Universal contra els bombardeigs de ciutats obertes i d'acció per la pau". Diverses personalitats d'arreu del món van fer declaracions condemnant els bombardeigs contra la població civil indefensa¹⁸.

¹⁷ Sàpiens, *Rere la càmera d'Agustí Centelles*, número 88, pp. 24-37

¹⁸ SOLÉ I SABATÉ, J. M i VILARROYA I FONT, J, *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*. Barcelona:Publicacions l'Abadia de Montserrat, 1986

TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

A continuació hi ha algunes mostres de les paraules que van pronunciar personatges importants de l'època en contra dels bombardejos soferts a la població civil ¹⁹.

Jacques Duclos, vicepresident de la Comissió d'Affers Estrangers francès, va dir:

Les paroles ne suffisent pas, ce qu'il se sont des actes et des actes susceptibles de vaincre les criminels qui veulent assassiner la paix.

El Dr. Bordet, Director de l'Institut Pasteur de Brussel·les i Premi Nobel de Medicina va afirmar:

On contemple chaque jour, souvent sans protestes, peut être même sans s'émouvoir tellement on en prend l'habitude, l'spectacle démoralisant de l'injustice et de la cruauté.

Emile Borel, de l'Union Internationale des Associations per la Societat de Nacions, exposa:

Les peuples assistent impassibles à la cruelle expérimentation de nouveaux procédés de guerre, dont l'emploi généralisé, aboutirait au suicide collectif de la civilisation et de l'humanité.

Jules Romains, president de l'associació dels escriptors "PEN-CLUB", es basa en les reportages fotogràfics dels diaris mostrant les massacres causats pels avions en ciutats obertes.

H.G.Wells té l'esperança que un treball en favor de l'unificació política, econòmica i intel·lectual de l'humanitat és la única cosa que pugui abolir aquestes crueltats i destruccions.

Jean Rostand s'uneix a la condemna:

Si les bombardements aériens sont toujours un crime contre la civilisation, ils deviennent le plus lâche et le plus ignominieux des assassinats quand ils s'exercent sur un adversaire incapable d'y répondre.

André Maurois va dir:

Je pense que toute violence exercée en temps de guerre ou de révolution sur de non combattants est un crime. C'est aussi une faute, car la haine engendre la haine. Quand à l'idée que la terreur peut amener la paix, elle est aussi fautive que cruelle...

Finalment, Winston Churchill, el divuit de juny de 1940, en plena batalla d'Anglaterra, quan el terror als bombardejos aeris alemanys era també extrem, va posar per exemple el poble català com a punt de referència per afrontar-los amb coratge:

I do not underrate the severity of the ordeal which lies before us, but I believe our countrymen will show themselves capable of standing up to it like the brave men of Barcelona. [No vull infravalorar la severitat del

¹⁹ SOLÉ I SABATÉ, J. M i VILARROYA I FONT, J, *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*. Barcelona:Publicacions l'Abadia de Montserrat, 1986

càstig que cau damunt nostre, però confio que els nostres conciutadans seran capaços de resistir com van fer-ho el valent poble de Barcelona.]

7.3 Propaganda

Amb la Guerra Civil es volia posar fi a un sistema polític, a una forma de societat i de vida. La victòria només es podia afirmar, no amb la derrota de l'altre, sinó amb la seva desaparició. La població civil ja no sols patia les conseqüències de la guerra, sinó que era ella mateixa l'objectiu. Aquesta no era tan sols una guerra d'interessos d'estat, ni una guerra armada, era també una guerra de valors que es jugava en el camp de les ideologies i de la propaganda.

L'evolució del fotoperiodisme va fer de la Guerra Civil la guerra més fotografiada fins al moment. El fet de visualitzar ja era interpretat en clau propagandística, alhora que la propaganda trobava en la visualització un canal natural de realització. També calia construir al voltant de la imatge un discurs que fos coherent i intel·ligible: el missatge.

La propaganda republicana es va fer mitjançant el *Comissariat de Propaganda* que es va encarregar de l'organització d'esdeveniments, de publicacions i d'articles, de fer cartells, fulletons, pancartes, postals o auques, de difondre propaganda al cinema i de publicar material fotogràfic. A diferència dels republicans, els militars alçats no tenien en principi cap organisme dedicat a la propaganda, però van començar a fer estudis sobre la propaganda que utilitzaven els enemics.



Il·lustració 18. Cartells de la campanya dels pro-refugiats i dels bombardejos.

En els pròxims fulls, hi ha un seguit de portades del diari La Vanguardia i del diari ABC per comparar com anunciaven les notícies els uns, i com ho feien els altres.

LA VANGUARDIA

15 cts.
Año LV. - Número 22.575

BARCELONA
FUNDADORES D. CARLOS Y D. BARTOLOMÉ GÓDOL

15 cts.
Miércoles 22 de julio de 1936

CATALUNA

Ha sido dominada totalmente la sublevación militar FUERON CAPTURADOS EL GENERAL GÓDOL Y GRAN NÚMERO DE JEFES Y OFICIALES

La Generalidad de Cataluña con un Cuerpo de Milicias ciudadanas

EL MOVIMIENTO SUBVERSIVO EN BARCELONA

Los primeros rumores - PARAJEROSOS - acerca de la sublevación militar en las Balears y en otras islas de España, se hicieron públicos en la noche del martes 20 de julio.

Los primeros rumores acerca de la sublevación militar en las Balears y en otras islas de España, se hicieron públicos en la noche del martes 20 de julio.

Los primeros rumores acerca de la sublevación militar en las Balears y en otras islas de España, se hicieron públicos en la noche del martes 20 de julio.

Los primeros rumores acerca de la sublevación militar en las Balears y en otras islas de España, se hicieron públicos en la noche del martes 20 de julio.

Los primeros rumores acerca de la sublevación militar en las Balears y en otras islas de España, se hicieron públicos en la noche del martes 20 de julio.

Los primeros rumores acerca de la sublevación militar en las Balears y en otras islas de España, se hicieron públicos en la noche del martes 20 de julio.

Los primeros rumores acerca de la sublevación militar en las Balears y en otras islas de España, se hicieron públicos en la noche del martes 20 de julio.

Los primeros rumores acerca de la sublevación militar en las Balears y en otras islas de España, se hicieron públicos en la noche del martes 20 de julio.

Los primeros rumores acerca de la sublevación militar en las Balears y en otras islas de España, se hicieron públicos en la noche del martes 20 de julio.

Los primeros rumores acerca de la sublevación militar en las Balears y en otras islas de España, se hicieron públicos en la noche del martes 20 de julio.

En cuanto de Aragón, creó a las milicias populares de la Generalidad de Cataluña y se le dio el carácter de milicia de la Generalidad de Cataluña.

En cuanto de Aragón, creó a las milicias populares de la Generalidad de Cataluña y se le dio el carácter de milicia de la Generalidad de Cataluña.

En cuanto de Aragón, creó a las milicias populares de la Generalidad de Cataluña y se le dio el carácter de milicia de la Generalidad de Cataluña.

En cuanto de Aragón, creó a las milicias populares de la Generalidad de Cataluña y se le dio el carácter de milicia de la Generalidad de Cataluña.

En cuanto de Aragón, creó a las milicias populares de la Generalidad de Cataluña y se le dio el carácter de milicia de la Generalidad de Cataluña.

En cuanto de Aragón, creó a las milicias populares de la Generalidad de Cataluña y se le dio el carácter de milicia de la Generalidad de Cataluña.

En cuanto de Aragón, creó a las milicias populares de la Generalidad de Cataluña y se le dio el carácter de milicia de la Generalidad de Cataluña.

En cuanto de Aragón, creó a las milicias populares de la Generalidad de Cataluña y se le dio el carácter de milicia de la Generalidad de Cataluña.

En cuanto de Aragón, creó a las milicias populares de la Generalidad de Cataluña y se le dio el carácter de milicia de la Generalidad de Cataluña.

En cuanto de Aragón, creó a las milicias populares de la Generalidad de Cataluña y se le dio el carácter de milicia de la Generalidad de Cataluña.

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

El movimiento de la Generalidad de Cataluña...

NOTA DEL DIA

El triunfo de la legalidad

El triunfo de la legalidad...

El triunfo de la legalidad...

El triunfo de la legalidad...

El triunfo de la legalidad...

El triunfo de la legalidad...

El triunfo de la legalidad...

El triunfo de la legalidad...

El triunfo de la legalidad...

El triunfo de la legalidad...

El triunfo de la legalidad...

El triunfo de la legalidad...

El triunfo de la legalidad...

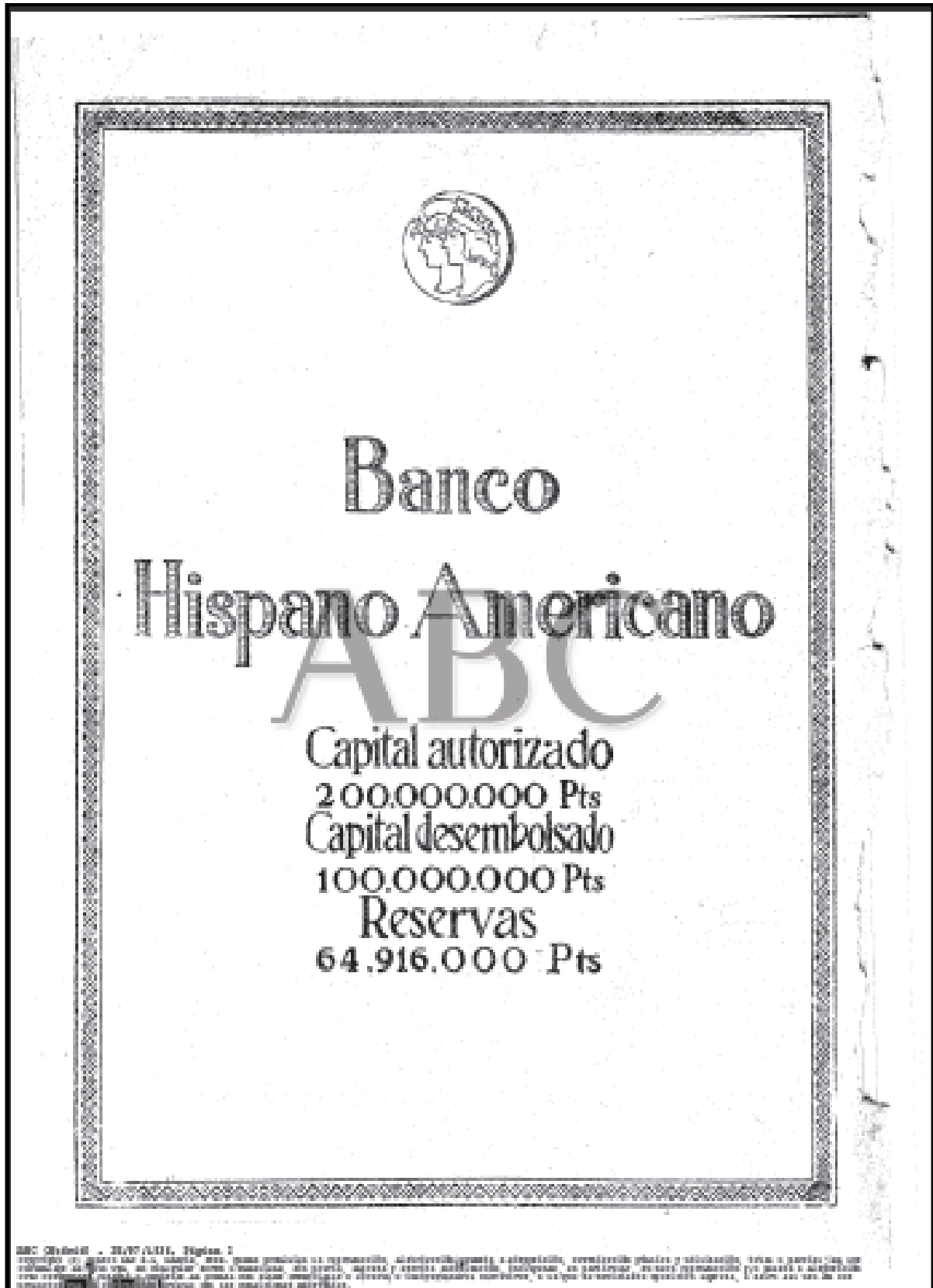
El triunfo de la legalidad...

El triunfo de la legalidad...

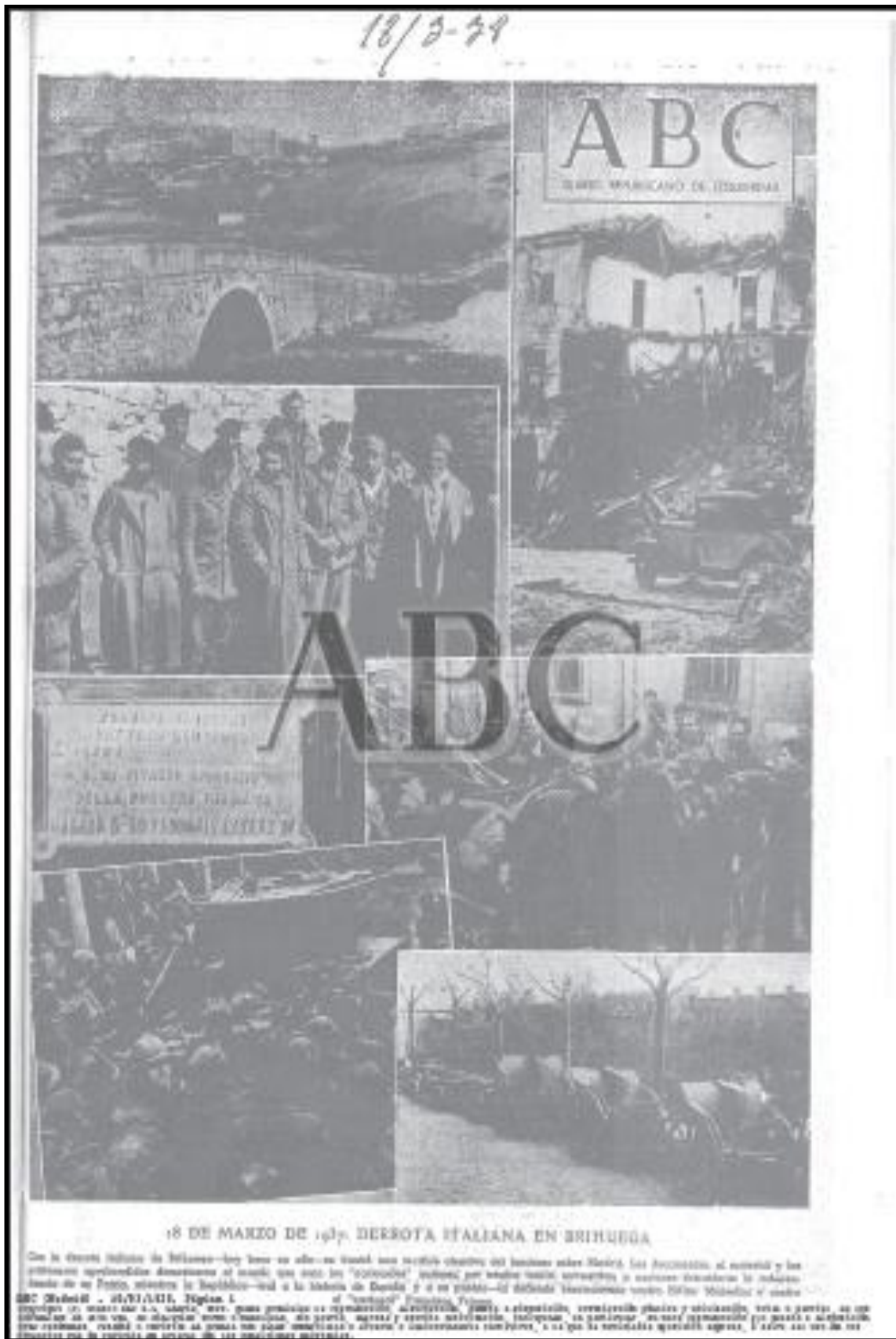
El triunfo de la legalidad...

El Gobierno de la Generalidad de Cataluña se ha incautado de "La Vanguardia"

Il·lustració 19. Imatge de la portada de LA VANGUARDIA informant de l'inici de la guerra civil espanyola.



Il·lustració 20. Imatge de la primera portada del diari ABC un cop havia començat la Guerra Civil Espanyola.



Il·lustració 22. El diari ABC no se'n fa ressò dels bombardejos soferts a Barcelona els dies 16, 17 i 18 de març del 1938.



LA VANGUARDIA

BARCELONA
Año LV. - Número 22.632

ESPAÑOLA

Domingo 2 de abril de 1939 - Año de la Victoria
Oficina: Felipe, 28 - Teléfono 14111

Fundadores: Don Carlos y Don Eusebio Galdá

Precio de este ejemplar: 20 céntimos.

SEGUNDA ÉPOCA

FRANCO, CAUDILLO VICTORIOSO

Cuartel General del Generalísimo ESTADO MAYOR

PARTE OFICIAL DE GUERRA correspondiente al día 1.º de abril de 1939. - III Año Triunfal. - En el día de hoy, cautivo y desarmado el ejército roio, han alcanzado las tropas nacionales sus últimos objetivos militares.

La guerra ha terminado

Burgos, 1.º de abril de 1939.

AÑO DE LA VICTORIA

Generalísimo Franco

Los Estados Unidos han reconocido al Gobierno Nacional de España

Washington, 1.º de abril. — El Gobierno de los Estados Unidos ha reconocido al Gobierno Nacional de España.

El reconocimiento de los Estados Unidos al Gobierno Nacional de España es un acto de gran importancia política y diplomática que demuestra el apoyo de la opinión pública norteamericana al Gobierno Nacional de España.

El Santo Padre envía su espontánea bendición al pueblo español. - Encomienda religiosa del Generalísimo

Madrid, 1.º de abril. — El papa ha enviado su espontánea bendición al pueblo español. El Generalísimo ha encomendado la religión del pueblo español a la Virgen María.

El Generalísimo ha encomendado la religión del pueblo español a la Virgen María. Este acto es un signo de la profunda fe y confianza del Generalísimo en la Virgen María.

Madrid, 1.º de abril. — El Generalísimo ha recibido el telegrama de felicitación del Gobierno de los Estados Unidos.

Telegrama del Caudillo al Führer

Madrid, 1.º de abril. — El Generalísimo ha enviado al Führer un telegrama de felicitación por la victoria alcanzada por las tropas nacionales.

Felicitación de Yea Ribicoff

Burgos, 1.º de abril. — El Sr. Yea Ribicoff ha enviado al Generalísimo un telegrama de felicitación por la victoria alcanzada por las tropas nacionales.

Telegrama de felicitación del Presidente de la República de El Salvador

Madrid, 1.º de abril. — El Sr. Prío Garijaud ha enviado al Generalísimo un telegrama de felicitación por la victoria alcanzada por las tropas nacionales.

El Caudillo escucha, emocionado, la lectura del último parte de guerra

Madrid, 1.º de abril. — El Generalísimo ha escuchado con emoción el último parte de guerra leído por el Sr. Prío Garijaud.

La Madrid libre por fin está abierta

Madrid, 1.º de abril. — La ciudad de Madrid ha sido liberada por las tropas nacionales.

El Generalísimo ha visitado su hogar

Madrid, 1.º de abril. — El Generalísimo ha visitado su hogar en el barrio de San Martín.

Se ratifican los acuerdos de paz

Madrid, 1.º de abril. — Los acuerdos de paz alcanzados entre las tropas nacionales y el ejército roio se han ratificado.

Madrid, 1.º de abril. — El Generalísimo ha recibido el telegrama de felicitación del Sr. Prío Garijaud.

Felicitación de la Comunidad Bascas

Madrid, 1.º de abril. — La Comunidad Basca ha enviado al Generalísimo un telegrama de felicitación por la victoria alcanzada por las tropas nacionales.

El Generalísimo ha visitado su hogar

Madrid, 1.º de abril. — El Generalísimo ha visitado su hogar en el barrio de San Martín.

Se ratifican los acuerdos de paz

Madrid, 1.º de abril. — Los acuerdos de paz alcanzados entre las tropas nacionales y el ejército roio se han ratificado.

El Generalísimo ha visitado su hogar

Madrid, 1.º de abril. — El Generalísimo ha visitado su hogar en el barrio de San Martín.

Madrid, 1.º de abril. — El Generalísimo ha visitado su hogar en el barrio de San Martín.

Il·lustració 23. Imatge de la portada de LA VANGUARDIA informant del final de la Guerra Civil Espanyola.

TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

A continuació, hi ha un seguit de titulars del Diario de Barcelona, on es poden veure alguns missatges tranquil·litzadors i animant a la població a allistar-se a les milícies antifeixistes.

Dimarts, 4 d'agost del 1936. DIARI DE BARCELONA Pagina 5

El feixisme espanyol es bat en retirada!!
S'avança amb passa ferma cap a Saragossa.
El coronel Puigdemgòles domina Extremadura.
A diversos pobles de Catalunya, són detinguts nombrosos elements feixistes.

Dimarts, 5 d'agost del 1936. DIARI DE BARCELONA Pagina 17

DE LA PENÍNSULA
TELEGRAF, CABLE I T. S. F.

Entusiasme gran per allistar-se a les milícies, a tota la Península.
L'ex-coronel Aranda en situació insostenible.
Els desertors que arriben expliquen la desmoralització dels militars feixistes.
Després de Marc, Gil Robles també dona milions als rebels.

Dijous, 6 d'agost del 1936. DIARI DE BARCELONA Pagina 1

Victòries arreu!!!
Una columna de dos mil homes copada prop de Saragossa, i que es passa al nostre costat.
Més milicians d'ESTAT CATALA a la lluita. A RECONQUERIR MALLORCA!!!
Sort, companys! A vèncer! A Saragossa!! A Mallorca!!

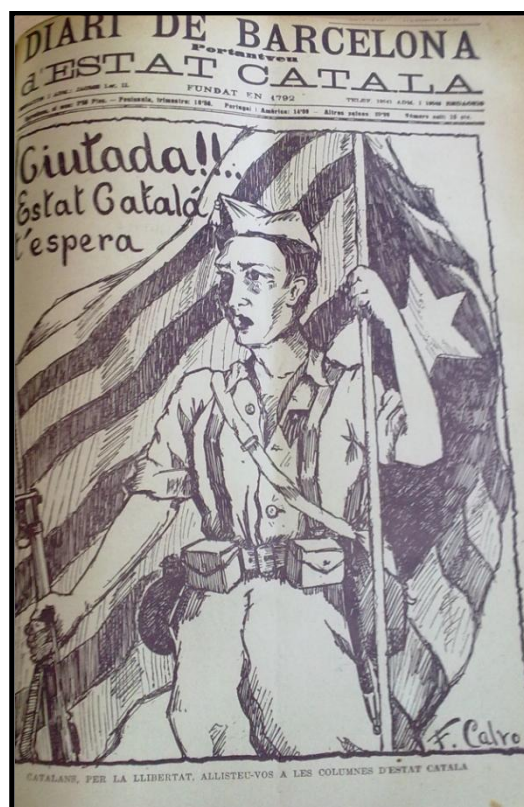
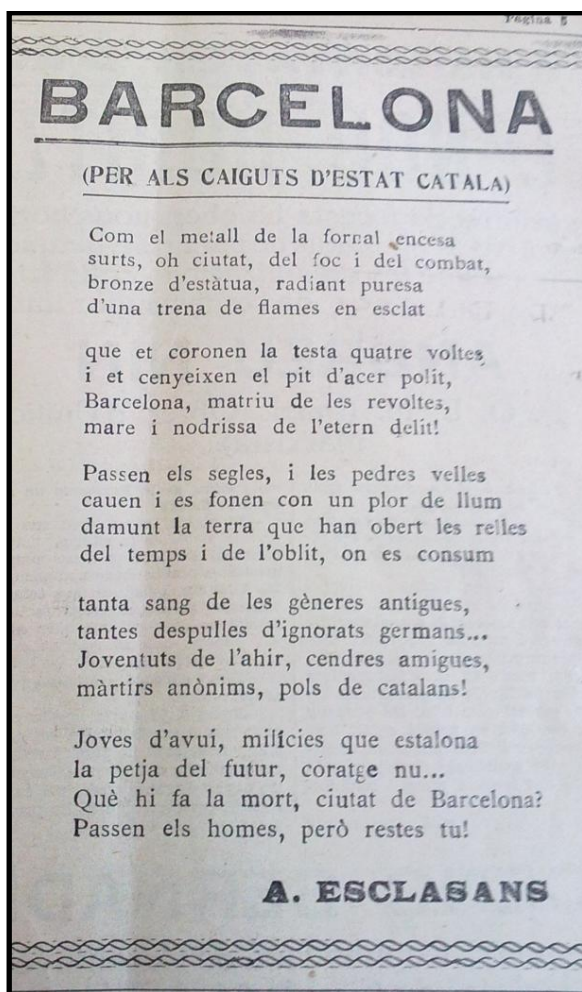
després de...
sons i, en particular, a...
ara, es veuen oprimides per una classe...
predominant. Aneu. Discutiu.

Catalans antifeixistes!
Nacionalistes!
Allisteu-vos a les milícies antifeixistes d'ESTAT CATALA.
Sortiran pròximament cap al front per així acabar la reacció feixista.

DIARI DE BARCELONA Pagina 6

ESTAT CATALA envia una columna al front aragonès.
Cal que no s'alarmin els que tenen cabals a les caixes d'estalvi.
A Barcelona tot està normalitzat.

4066 quilos de patates.



7.4 Patrimoni històric i cultural

Com diu la historiadora Judit Pujadó en el seu llibre *El llegat subterrani* "Resulta difícil seguir el rastre dels refugis construïts durant la guerra i costa fer un inventari de tots els que formen part dels béns culturals i històrics actuals. Alguns s'han convertit en museu perquè puguem experimentar alguna cosa semblant al que devien sentir els nostres avis. En canvi, aprendre a escoltar les històries i reviure les experiències forma part de la transmissió d'uns valors ètics que quaranta anys del franquisme haurien volgut esborrar."

A causa de les modernes obres del metro, aparcaments subterranis i millores en els claveguerams, s'han anat destruint alguns refugis, encara que molts d'ells es conserven total o parcialment en el subsòl de la ciutat. Aquest llegat patrimonial constitueix un important testimoni d'un dels episodis més crucials de la història contemporània de Barcelona.

En l'actualitat, només el Refugi 307 està totalment habilitat per a la visita pública, encara que existeixen d'altres que s'han trobat recentment i estan en vies de reconstrucció. Fins fa poc, l'existència d'aquests refugis només era coneguda pels veïns més grans de la ciutat i pels tècnics del sistema del clavegueram, en canvi, d'altres han estat oblidats fins que han estat descoberts per les millores de la ciutat.

Actualment, l'estudi dels refugis antiaeris de la Guerra Civil es basa en tres fonts principals: la documentació dels arxius, la història oral i l'arqueologia urbana.

En relació amb la documentació del arxius, cal saber que és molt escassa perquè les autoritats republicanes i moltes associacions polítiques van destruir tota la informació que van poder per evitar que anés a parar a mans franquistes. No obstant, s'han conservat alguns llistats de les ubicacions dels refugis i còpies de documents, plànols sobre la seva construcció i normes de funcionament.

Pel que fa a les fonts orals, constitueixen la principal via d'investigació sobre els refugis, però presenta el problema que els testimonis directes són gent gran que van viure la Guerra Civil quan eren nens i ara estan desapareixent per causes naturals. També cal afegir que aquestes dades s'han de recollir amb precaució donada la fragilitat de la memòria i s'han de contrastar amb altres fonts fiables.

Per últim, l'estudi arqueològic dels refugis es concreta a partir de les dades que proporcionen els mapes i els llistats conservats de la guerra i del període franquista. Els refugis han persistit fins ara i les intervencions en el subsòl per millorar la via pública han fet que el *Catálogo del Patrimonio Arquitectónico Histórico-Artístico de Barcelona* reculli per primera vegada la categoria de "Refugios antiaéreos de la Guerra Civil" al trobar qualsevol resta de refugi, encara que actualment només té aquesta categoria el Refugi 307. En cas de localitzar nous refugis, s'estableix un protocol d'actuació que obliga a realitzar un estudi històric i constructiu, un reportatge fotogràfic, un mapa i la incorporació del refugi al catàleg.

8 CONCLUSIÓ

Un cop acabat el treball, el que més m'ha sorprès ha estat aquest esforç col·lectiu de defensar-se del bàndol enemic perquè, evidentment que Catalunya en general té una capacitat associativa molt important, però en aquest cas l'esforç físic tenia com a resultat la construcció d'un forat sota terra: un refugi. A més, la construcció d'aquests refugis va estar feta al marge de les possibles aportacions de les institucions catalanes, per tant, cal aprendre de l'esforç que va fer tota aquesta gent per construir aquests espais perquè van lluitar i va col·laborar tothom qui podia. Aquesta lluita que van protagonitzar no va ser amb armes, sinó que ho van fer amb un pic, una pala i un cabàs i per això es van convertir en lluitadors i lluitadores per salvar vides i no seria just no recordar aquesta gent. Ara els refugis són a les nostres mans i cal que reflexionem sobre el seu futur i sobre els nostres familiars, que en moments tan difícils van saber estar a l'altura.

Una cosa que m'ha cridat l'atenció, ha estat que a Barcelona es van fer uns refugis segurs, dissenyats per l'enginyer català Ramon Parera. Winston Churchill va voler saber-ne més detalls sobre la seva construcció de cara a protegir la població anglesa durant la segona guerra mundial. Però la particularitat d'aquest model constructiu es basava en la participació ciutadana, fet que el va portar a replantejar-s'ho, atès que creia que s'havia de guanyar una guerra i això no s'aconseguia amb la població civil construint refugis.

Una cosa que ja se sap és que el franquisme sempre va intentar negar la realitat del que s'estava fent, és a dir, quan s'estava bombardejant s'inventaven estratègies com per exemple dir que eren els republicans els qui bombardejaven les seves ciutats per fins propagandístics. Després van donar les culpes als italians i als alemanys com si ells no haguessin tingut res a veure. Sempre va haver una negació de l'evidència que és que havien bombardejat víctimes innocents. En definitiva, tot i les evidències, els franquistes no van deixar d'afirmar en tot moment que els atacs contra la ciutat buscaven objectius militars i no civils, però el que més sorprèn és que, un cop es va acabar la dictadura i es va establir la democràcia, s'ha fet una mena de pacte de silenci per part del govern i, tot i que ha succeït fa poc temps, és un tema del que durant molts anys ha estat difícil accedir a la informació.

Remarcar el bon estat de conservació en el que es troba el refugi 307 de Poblesec. Sembla mentida que hagi resistit a una guerra civil sobretot per la posició on es troba: al costat del mar i, per tant, objectiu prioritari de l'aviació.

TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

La ciutat de Barcelona va ser la primera gran ciutat que va patir bombardejos aeris i era la primera vegada a la història que la població civil es veia atacada. Desgraciadament el que va succeir va ser una prova de cara a la Segona Guerra Mundial. Tot i que ens pensem que hem evolucionat molt, que som millor societat que abans i que aquesta època ja és molt llunyana, encara avui dia continua passant i veiem com en els conflictes bèl·lics la població civil continua sent la principal víctima, com en els casos d'Irak o Afganistan, i d'això n'hauríem d'aprendre.

Per últim, m'agradaria intentar respondre breument les dues preguntes plantejades a l'inici i que són les que configuren l'eix d'aquest treball:

Per què Barcelona va ser la primera ciutat oberta bombardejada massivament?

Barcelona va ser la primera ciutat oberta al mar en ser bombardejada perquè tenia un important paper polític, econòmic i social en l'Espanya del segle XX, i a més, la ciutat comtal era la seu de la república i, per tant, era el bàndol enemic al qual havien de batre. Barcelona també va ser la zona on no va triomfar el cop d'estat i on la gent no tenia la mateixa ideologia que els franquistes, ja que tenien una altra llengua, uns altres costums i unes altres tradicions.

Quina va ser la resposta de la població civil envers els atacs aeris?

La resposta de la població civil envers els atacs aeris va ser pensar una solució per poder salvar les seves vides, i aquesta solució la van trobar en la construcció d'uns forats sota terra: els refugis. Així que, des de la tardor del 1936, la població catalana va començar a construir tota una xarxa de refugis antiaeris per tal que, quan sonés la sirena, poguessin anar corrent fins al refugi assignat i allà resguardar-se de la bombes que queien del cel.

9 BIBLIOGRAFIA

LLIBRES

PUJADÓ I PUIGDOMENECH, Judit, *El llegat subterrani*. Barcelona:Editorial Ara llibres, 2008

DOMENECH, Xavier i ZENOBI, Laura, *Quan plovi bombes: els bombardeigs i la ciutat de Barcelona durant la Guerra Civil*. Barcelona: ECOS, 2009

SOLÉ I SABATÉ, Josep Maria i VILARROYA I FONT, Joan, *Catalunya sota les bombes (1936-1939)*. Barcelona:Publicacions l'Abadia de Montserrat, 1986

VILARROYA I FONT, Joan, PUJADÓ I PUIGDOMENECH, Judit i POWLES, Valeire, *El refugi 307. La guerra civil i el Poblesec 1936-1939*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Consell Municipal del Districte Sants - Montjuïc, gener 2002

PÀGINES WEB

<http://www.xtec.cat/~jbuxader/historia/temes/escat/guerracivil.htm>

http://ca.wikipedia.org/wiki/Guerra_Civil_Espanyola

www.barcelonabombardejada.cat

www.tv3.cat/videos/323359

<http://www.bcn.cat/virreinacentredelaimatge/catala/02061031b.htm>

DIARIS I REVISTES

<http://hemeroteca.lavanguardia.es/edition.html?bd=22&bm=07&by=1936&x=12&y=14>

<http://hemeroteca.lavanguardia.es/preview/1938/03/18/pagina-1/33123883/pdf.html>

<http://hemeroteca.lavanguardia.es/edition.html?bd=01&bm=04&by=1939&x=26&y=11>

<http://hemeroteca.abc.es/nav/Navigate.exe/hemeroteca/madrid/abc/1938/03/18/001.html>

<http://hemeroteca.abc.es/nav/Navigate.exe/hemeroteca/madrid/abc/1938/03/18/001.html>

<http://hemeroteca.abc.es/nav/Navigate.exe/hemeroteca/madrid/abc/1939/04/01/001.html>

Diari de Barcelona, de l'agost del 1936 fins al setembre del 1936.

Ebre 38, número 2, pp. 181-202

TREBALL DE RECERCA: BARCELONA SOTA LES BOMBES

Sàpiens, suplement de la revista *sàpiens* núm.65, pp.5-34

Historia y vida, Espías de Franco, número 510, pp. 38-49

Sàpiens, Rere la càmera d'Agustí Centelles, número 88, pp. 24-37

DOCUMENTALS

Refugi 307. Guanyador de la Mercè. Doc 2008

Mirant al cel. Jesus Garay. 85 min. Drama. 2006

UNIVERSTAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Centre d'Estudis sobre les Èpoques Franquista i Democràtica (CEFID)

Servei de Documentació d'Història Local de Catalunya (SDHLC)

Biblioteca d'humanitats

Biblioteca de Comunicació i Hemeroteca general

ENTREVISTES

Lourdes Valero Va, gràcies a en Natxo Fargas Valero

Desiderio Garcia Felipe gràcies a en Dionisio Ramírez

COL·LABORADORS

Maite Sastre. Amiga i facilitadora de contactes variis

Marc Jobani. Guia del refugi 307

Ivan Bordetas. Historiador en formació del CEFID

Steven Forti. Historiador en formació del CEFID

Rodrigo Araya. Historiador en formació del CEFID

Pau Casanellas. Historiador en formació del CEFID

Xavier Domènech. Professor d'història contemporània de la UAB

Jordi Castellví. Tutor del treball de recerca